GÜNTER
STEMBERGER

KLASICKÉ ŽIDOVSTVÍ

GÜNTER
STEMBERGER

Klasické židoustuí

Kultura a historie rabínské doby

VYŠEHRAD

Na přebalu
Reliéf za synagogy v Kafarnaum
1. stol. po Kr.

Günter Stemberger, Das klassische Judentum
Copyright © Verlag C. H. Beck oHG, München 2009
Translation © Marie Holá, 2011

ISBN: 978-80-7429-185-2

OBSAH

Předmluva 11
Úvod 13

I. Historický přehled 17

A. PALESTINA V OBDOBÍ TANAITŮ 19
1. Židovská válka a zničení Chrámu 19
2. Povstání Bar Kochby 23
3. Uša a Bejt Še'arim: ustálení poměrů 25

B. PALESTINA V DOBĚ AMORAITŮ 28
1. Krize římské říše ve 3. století 28
2. Přijetí křesťanství v římské říši: následky v Palestině 30
3. Iulianus a obnova Chrámu 32
4. Židovská legislativa křesťanských císařů 34
5. Perská invaze a dobytí Araby 36

C. BABYLONIE DO NADVLÁDY ARABŮ 38
1. Počátky babylonské diaspory 38
2. Babylonie v období amoraitů 40

D. DOBA GAONŮ 44
1. Babylonie 44
2. Palestina 47

II. Organizace rabínského judaismu 51

A. ŽIDOVSKÁ SAMOSPRÁVA V PALESTINĚ 53
1. Patriarcha 53
2. Otázka sanhedrinu 59
3. Správa obcí a soudní moc 62

B. ŽIDOVSKÁ SAMOSPRÁVA V BABYLONII 65
1. Exilarcha 65
2. Židovská soudní moc 69

C. RABÍN 71
1. Počátky rabinátu 71
2. Jak se stát rabínem 72
3. Povinnosti a hospodářská situace rabína 75
4. Vliv rabínů 77

D. SYNAGOGA 79
1. Počátky 79
2. Architektura 82
3. Synagogální úřady 85
4. Bohoslužba 85
5. Kázání 89
6. Synagoga jako centrum obce 91
7. Rabíni a synagoga 92

E. ŠKOLSTVÍ 94
1. Základní školství 94
2. Rabínské školy v Palestině 99
3. Rabínské akademie v Babylonii 102
4. Rabínské vzdělávání dospělých v Babylonii 105

III. Náboženský svět rabínů 109

A. ZJEVENÍ ZE SINAJE 111

B. RABÍNSKÁ HERMENEUTIKA 116

C. HALACHA 122
1. Darování Tóry na Sinaji 122
2. Vývoj halachy 125
3. Rozsah náboženského práva 127
4. Zdůvodnění a zhodnocení přikázání 130

5. Dobrovolné znesnadnění halachy 134
6. Skutečný význam halachy 136
7. Radost ze Zákona 138

D. HAGADA 140
1. Podstata, rozsah a význam hagady 140
2. Hagada a dějiny 144

E. MYSTIKA 148
1. Ma'ase be-rešit 150
2. Ma'ase merkava 152

IV. Kulturní rámec 157

A. ŽIDOVSTVÍ A HELÉNISMUS 159
1. Rabíni a řečtina 159
2. Rabíni a řecká moudrost 163
3. Homérská exegeze a rabínské výklady Písma 167

B. ÍRÁNSKÉ VLIVY
V BABYLONSKÉM ŽIDOVSTVÍ? 171

C. ŽIDOVSTVÍ A KŘESŤANSTVÍ 173
1. Historický vývoj 173
2. Židovská tradice u církevních otců 176
3. Patristická polemika proti Židům 179
4. Reakce rabínů 181

D. RABÍNI A GNÓZE 187

E. RANÉ ŽIDOVSKÉ UMĚNÍ 191
1. Překonání zákazu zobrazení 191
2. Přejímání pohanských motivů 192
3. Biblické scény 195
4. Židovské výtvarné motivy 199
5. Konec židovského výtvarného umění 200

F. POD ISLÁMSKOU NADVLÁDOU 203
1. Vliv judaismu na islám 203
2. Židovská reakce na arabskou nadvládu 206
3. Karaité: ohrožení rabínského dědictví 209
4. „Kanonizace“ rabínské tradice 212

Přehled událostí 216
Redakční poznámka 218
Bibliografie 219
Zkratky a zdrojové texty 223
Rejstřík osobních jmen 225
Rejstřík místních názvů 228
Rejstřík vybraných pojmů 230
Rejstřík spisů 232

PŘEDMLUVA

Během třiceti let, které uplynuly od prvního vydání této knihy, se zkoumání starověkého židovství zásadním způsobem proměnilo. Historikové dnes čtou rabínské prameny kritičtěji; znalosti z historie Palestiny pozdní antiky byly obohaceny množstvím archeologických objevů. Je hezké být svědkem a přímým účastníkem postupného vývoje a významné proměny celé oblasti bádání, i když kvůli tomu mnohé z dříve napsaného pozbylo platnosti.

Knihu věnuji památce zakladatele vídeňské judaistiky Kurta Schuberta (1923–2007).

Günter Stemberger

ÚVOD

Rabínskou dobu v širším smyslu – od zničení Chrámu v roce 70 až do konce působení rabínských akademií kolem roku 1040 – můžeme právem označit jako období „klasického židovství". Klasické proto, že byly položeny základy všeho, co židovství později utvářelo a do dnešních dní na židovský život aktivně působí. Osvícenství a Moses Mendelssohn, vzestup židovského nacionalismu v 19. století, vyhlazení východního židovstva za vlády nacionálního socialismu a založení Státu Izrael – to vše sice zapříčinilo veliké změny, ale tradiční kořeny nelze opomenout.

Podstatnou část daného období představuje vznik a rozvoj rabinátu a jeho ideálů: rabín reprezentuje židovství, v němž Chrám nahradila Tóra; židovství, které se vzdalo snu o vlastním státě a jehož existence se postupně přesouvá do diaspory. Ačkoli se Židé zřekli politického uspořádání, nespokojili se s náboženskou uzavřeností; svými nároky zahrnuli veškerý život svého společenství.

G. F. Moore chápal rabínské židovství jako „normativní", jednotné hnutí, čímž nadlouho ovlivnil jeho vnímání. Tento přístup je možný jedině za předpokladu, že zohledníme pouze ty proudy judaismu, které se projevily v rabínské literatuře a prosadily v pozdějším judaismu. V průběhu času jistě získaly normativní sílu, ale bádání posledních desetiletí jasně prokázalo jednostrannost tohoto postoje, jenž nebere v úvahu *kulturní prostředí*, v němž se židovství utvářelo. Na judaismus samozřejmě působilo okolní prostředí, ačkoli to z rabínské literatury není vždy na první pohled patrné. Rabínské židovství stejně jako židovství v období Druhého chrámu se muselo vyrovnávat s kulturou své doby a přejalo mnohé z představ i myšlenek helénismu. Nemohlo se vyhnout náboženským směrům gnóze ani střetu s křesťanstvím. Jednostranná tradice rabínské literatury s určitými kompromisy víry se sice mohla v normativním židovství zachovat, ale esotericko-mystické texty a liturgická poezie dokládají větší rozmanitost, než jsme dříve byli ochotni připustit. Nesmírnou a nečekanou šíři myšlenkových i životních forem v rámci židovství rabínského období však odhalily především archeologické vykopávky a při nich objevené památky židovského umění. Tuto epochu

pochopíme jedině tehdy, zohledníme-li bohaté množství vlivů a nebudeme-li se spoléhat výlučně na samotné rabínské spisy.

Je třeba prozkoumat také *společenskou strukturu* židovské obce v rabínské době. Bylo by naivní domnívat se, že ihned po zničení Chrámu byli za nové vůdce uznáni učenci z Javne a jejich následovníci. Jakým způsobem se prosazoval vůdcovský nárok patriarchů v Palestině, exilarchů v Babylonii a rabínů v obou centrech židovského života v talmudické době? Zde nelze počítat s přímočarým vývojem, spíše musíme předpokládat tuhý zápas o vládu vedený jistě nejen ve znamení náboženství. V souvislosti s nástupem nových židovských vůdců je třeba mít na zřeteli i hospodářské a politické okolnosti, ačkoli tento proces můžeme kvůli jednostrannému tradování jen stěží rekonstruovat. V rabínské tradici vládne silná tendence zobrazovat přání jako realitu, pomalu se vyvíjející vztahy v počátcích antedatovat a sporná stanoviska představovat, jako by byla od počátku jasná. To je nutné mít na mysli, chceme-li zachytit obraz doby odpovídající skutečnosti.

Naše pojetí rabínského židovství se snaží pravdivě představit celistvou historickou skutečnost; alespoň ve zkratce nastiňujeme některé vnější dějinné okolnosti, jako je sociální a hospodářský vývoj či vztah vládnoucích sil k židovské společnosti; pokoušíme se vylíčit kulturněhistorické souvislosti a přiměřeně zdůrazňujeme náboženské právo, halachu, vzhledem k rozmanité narativní tradici a jiným formám hagady. Židovství není v první řadě náboženství víry, ale náboženství činu, ačkoli ve skutečnosti lze jen stěží jedno od druhého oddělit. Po dlouhou dobu mohli rabíni podstatněji ovlivňovat židovský život pouze prostřednictvím halachy. Náboženské představy hagady se naproti tomu do paměti lidu vryly hlouběji, nebylo však možné je usměrňovat stejně jako způsoby chování. Samozřejmě ihned vyvstává otázka, do jaké míry se lidé rabínskou halachou opravdu řídili. Ani zde nemůžeme počítat s tím, že by nám rabínská tradice poskytla věrný obraz skutečnosti.

Zmíníme rovněž *periodizaci dějin* v dané době. V dopise Šeriry Gaona z 10. století a dále v *Knize tradice* Avrahama ibn Dá'uda z 12. století se prosazuje dělení do čtyř období, která jsou pojmenována podle rabínských učitelů své doby: přibližně do roku 200 trvalo období tanaitů (*tana* z hebr. *šana*, tj. „opakovat, učit"), asi do roku 500 období amoraitů (*amar*, „mluvit"); dobu savoraitů v 6.–7. století (*savar*, „domnívat se, myslet") vystřídalo období gaonů (*vznešení* představitelé škol, akademií), které skončilo kolem roku 1040. Označení jednotlivých učitelů a podle nich pojmenované peri-

ody vyjadřují dobovou spojitost s tradicí. Členění je podáno z rabínské perspektivy a tato tradice se stala platnou pro celou židovskou historiografii. Pro rabíny bylo přirozené dělit dějiny podle vývoje vlastní učenecké tradice. Přejímání této periodizace však může ovlivnit pojetí historie, a tohoto rizika si stále musíme být vědomi.

Nakonec je třeba uvést na pravou míru časové vymezení zejména počátku a konce rabínského období. Zničení Chrámu v roce 70 jistě nebylo okamžitě vnímáno jako přelomová událost, která de facto rozdělí židovské dějiny na dva úseky; nejpozději ve 2. polovině 2. století už je však lidé chápali jako nový počátek. Přechod od „doby Chrámu", v níž se kněží těšili i politickému významu, do „doby bez Chrámu", během které usilovali o větší vliv na formování náboženského života rabíni, se brzy začal považovat za rozhodující mezník židovských dějin. Stejně významný, ačkoli ne tak zřetelný, byl také konec gaonského období. Působení rabínů skončilo; jejich myšlenky dostaly písemnou podobu a za pomoci dobře organizovaného babylonského vzdělávacího systému byly dále rozšiřovány i mimo oblast původního rabínského vlivu. Ani uzavření babylonských akademií v Suře a Pumbeditě nemohlo zadržet šíření rabínského myšlení do tehdejšího židovského světa. První křížová výprava v roce 1096 zasadila židovským dějinám hrubý zásah z vnějšku, který jako by byl uvnitř židovství do jisté míry očekávaný: Palestina ani Babylonie už nepředstavovaly židovská centra – diaspora v severní Africe a Evropě postavená na rabínských základech se osamostatnila.

I. Historický přehled

A PALESTINA V OBDOBÍ TANAITŮ

1. Židovská válka a zničení Chrámu

První kontakty mezi Římem a palestinskými Židy byly navázány během povstání Makabejských. Z pohledu židovské strany zpočátku slibovaly výhodné přátelství. Brzy však zřetelně vyšly najevo římské mocenské zájmy: V roce 63 př. n. l. se znesváření hasmonejští bratři Aristobúlos II. a Hyrkán II. odvolali k Pompeiovi, jakožto smírčímu soudci; ten učinil krátký proces. Podrobil si Jeruzalém a navenek nezávislé Judsko podřídil dohledu římských legátů z provincie Sýrie. Mezi další zásahy Říma patřilo jmenování Heroda králem (40 př. n. l.) a vyslání vojenské pomoci, když Herodes o tři roky později dobýval Jeruzalém.

Brzy po Herodově smrti (4 př. n. l.) připadlo Judsko pod přímou správu Říma (6 n. l.), kterou jen nakrátko přerušila vláda Agrippy I. (41–44). Neschopnost a špatné hospodaření římských místodržících roznítilo židovský odpor, který se zpočátku týkal jen nepatrné části obyvatelstva soustředěné ve skupinách sikariů („mužů s dýkami“) a zélótů („horlivců“); brzy ovšem zasáhl také radikální křídlo farizejů a nakonec i příslušníky kněžské aristokracie.

V roce 66 vypuklo protiřímské povstání. Židovští vzbouřenci mohli být optimističtí: římská říše byla nespokojená s Neronovou vládou, což ji oslabovalo; počítalo se také s podporou Židů v parthské říši, z níž nakonec zbyly jen falešné naděje. Římané nejprve nebrali povstání vážně. Římské vojenské akce ještě zpomalily zmatky v Římě po Neronově smrti v roce 68, a tak se povstalci udrželi po celé čtyři roky. Jeruzalém obsadil teprve Titus, který převzal vrchní velení v Palestině namísto svého otce Vespasiana, jenž byl roku 69 jmenován císařem. Dne 9. avu roku 70 prolomili obléhatelé chrámové zdi; následujícího dne Chrám lehl popelem a brzy se celé město ocitlo v římských rukou. Ještě téměř další čtyři roky trvalo dobývání posledních židovských pevností (Héródeion, Machairús, Masada), rok 70 však znamenal vlastní konec židovského státu.

Válka proti Římu přinesla řadu následků. Římané nově uspořádali judskou správu: provincie *Iudaea*, která byla dosud podřízena syrským legátům, se osamostatnila a od nynějška ji spravoval císařský legát; římské vojenské oddíly byly posíleny – Jeruzalém, dosud nevýznamná vojenská základna, se stal táborem *legio decima Fretensis* a kromě toho získal pomocné oddíly. Kaisareia už tedy nebyla hlavní vojenskou základnou, avšak zůstala administrativním centrem.

Během války se země vylidnila. Josephus Flavius (BJ VI,420nn) a Tacitus (Historie V,13) se v informacích o židovských ztrátách rozcházejí a oba značně přehánějí; přesto J. Juster počítá s tím, že tato válka a její důsledky zmenšily židovské osídlení Palestiny přibližně o třetinu.

Půda, kterou vlastnili v boji padlí nebo zajatí Židé (podle Josepha Flavia, BJ VII, půda *všech* Židů), připadla Římu; došlo k nové organizaci správy císařského dědictví a monopolní správy. V souvislosti s těmito římskými opatřeními je patrně třeba chápat mišnaický *sikarijský* zákon (např. Git V,6) zaručující zákonným židovským majitelům zpětné odkoupení půdy ztracené v průběhu povstání nebo po něm a tam, kde to možné nebylo, chtěl židovské vlastnictví takové půdy pojistit. (Zmíněná opatření byla znovu zavedena po povstání Bar Kochby. Zda se jméno židovských zákonů odvozuje od sikariů nebo souvisí s *lex de sicariis*, který zapovídal kastraci a poté i obřízku, zde nehraje roli.)

Římská správa se snažila o obnovu zpustošených míst, což způsobilo nárůst počtu pohanského obyvatelstva. Rok 70 znamenal s ohledem na jeho následky natolik dramatický zvrat v židovských dějinách, že se v rabínské době příležitostně dokonce uváděla datace „od zničení Chrámu“ (například na náhrobcích v Sóaru nedaleko Mrtvého moře).

Hlouběji než vnější změny zapůsobily vnitřní důsledky zničení Chrámu. Římané sice nezakázali jeho obnovení, ale skutečnost, že namísto chrámového poplatku nastoupila daň *fiscus Judaicus* určená chrámu Jupitera Kapitolského v Římě, mohla sotva podpořit myšlenku na rekonstrukci svatyně. Autoři apokalyptických spisů, např. 4. knihy Ezdrášovy nebo 2. knihy Bárukovy, ale i rabíni vykládali pád Chrámu v roce 70 podle předobrazu jeho zničení v roce 586 př. n. l., po němž tehdy poměrně rychle následovala rekonstrukce. Cožpak se něco podobného nedalo očekávat i nyní? Co podstatného se změnilo?

Atmosféra po roce 70 byla beznadějnější než v roce 586. Zpočátku se pro obnovu Chrámu nedělalo nic. Ostrá kritika zbožnosti zaměřené na Chrám – dosvědčená spisy z Kumránu i z Nového zákona – zřejmě neminula svůj cíl. Válka a zničení Chrámu rozložily nejrůznější židovské skupiny v samých základech, především šlo o strany odporu, ale také o saduceje orientované na Chrám; naproti tomu křesťanská obec se od židovské společnosti sama poměrně jednoznačně distancovala. Zbyli tedy především farizejové, kteří se už před rokem 70 naučili žít zbožným židovským životem i bez Chrámu a doma, v rodině se snažili dodržovat celý Zákon – tj. i ta přikázání, která souvisela s Chrámem; chtěli strhnout zeď mezi kultickým a profánním.

Jochanan ben Zakaj, považovaný za zakladatele rabínského judaismu, má podle rabínské tradice zásluhu na tom, že židovský lid po katastrofě v roce 70 vstoupil do nové doby. Ve zprávách o Jochananově útěku z obléhaného Jeruzaléma, jeho vystoupení před Vespasianem a o založení nového centra v Javne (Git 56a–b aj.) nelze oddělit historii od legend. V Javne, městě v císařském držení ležícím na pobřeží Středozemního moře, kolem sebe Jochanan po roce 70 shromažďoval muže nejrůznějších zaměření, kněze, učence, farizeje i další, kteří usilovali o vytvoření nového židovského života bez Chrámu.

Tradice Ben Zakajovi připisuje vůdcovství jeruzalémských farizejů před rokem 70, jak ale dokládá J. Neusner, jeho příslušnost k této straně ve zmíněné době nelze nijak dokázat. Patrně pocházel z okruhu učenců Zákona, kteří během desetiletí před zničením Chrámu utvořili vlivnou společenskou vrstvu. Jejich vzor, tj. studium biblického textu jakožto středobod života, převzali rabíni; studium Písma a s ním spojené tradice zaujalo místo chrámové služby. Podle svědectví rabínů se Jochanan ben Zakaj v Javne staral především o otázky ritu a liturgie, jejichž pravidla musela být po zničení Chrámu znovu ustavena. V jakém rozsahu vzali palestinští Židé nové normy na vědomí, nevíme; mnozí asi o Jochananově počínání vůbec nevěděli. Ani Římané jej pravděpodobně nikdy neuznali jako zástupce palestinských Židů, nanejvýš jeho činnost trpěli. Význam smělé cesty, která se započala v Javne, se ukázal až později.

Nevíme ani, jak dlouho Jochanan ben Zakaj nové centrum v Javne vedl. Patrně už mezi lety 80 a 90 na jeho místo nastoupil Gamli'el II., syn Šim'ona ben Gamli'ela I., jednoho z vůdčích farizejů z doby před rokem 70. Díky svému původu byl Gamli'el schopen poskytnout činnosti v Javne větší podporu

než Jochanan, mnohými opovrhovaný jako přeběhlík. Pozdější vyprávění (Bra 27b–28a aj.) hovoří o Gamli'elově dočasném sesazení: nakrátko jej vyštval zástupce staré vládnoucí vrstvy, kněz a Ezdrášův potomek El'azar ben Azarja. Podobné příběhy dokazují, že nahrazení kněží rabíny se neobešlo bez problémů; z historického hlediska je ale zmíněná příhoda bezvýznamná.

Tradice z Edu VII,7, podle níž se Gamli'el odebral do Sýrie vyžádat si povolení od vlády, snad svědčí o jeho úsilí dobře vycházet s římskými úřady. Nelze však prokázat, zda Římané jeho vedoucí postavení potvrdili. V rabínské literatuře často zmiňovaná výprava do Říma (Sifrej Dt § 43, F. 94 n; BB 74b aj.), kterou Gamli'el podnikl spolu s dalšími rabíny, může být sotva považována za oficiální delegaci s cílem intervenovat u římské vlády; hrozivé pronásledování Židů za Domitiana, které mělo být popudem k cestě, nebylo doloženo, přestože tento císař nechal popravit příslušníky vlastní rodiny za to, že se přiklonili k židovství.

Často se dočítáme o „synodě v Javne", která za Gamli'ela v letech 80–90 uzavřela biblický kánon a kvůli novelizaci „požehnání proti heretikům" v modlitbě osmnácti požehnání (*Šmone esre*) zapříčinila vymezení vůči křesťanství. „Synoda" je ve skutečnosti konstrukcí H. Graetze z 19. století a nelze ji doložit. Toto pojetí mylně spojuje řadu významných rozhodnutí přijatých v delším časovém úseku (mezi lety 70 až 132). Při utváření židovské společnosti po roce 70 jistě docházelo k pokusům o nastolení co možná největší jednoty; můžeme však pochybovat o tom, zda bylo vhodným prostředkem právě Gamli'elovi připisované prohlášení o zatracení *minim* – těch, kteří „odbočili" ze společné cesty –, včleněné do každodenní modlitby. Snahy z Javne vyjasnit postavení některých biblických knih měly pouze okrajovou souvislost s kánonem a v žádném případě neznamenaly jeho konečně ustavení. Obě opatření měla být reakcí proti nastupujícímu křesťanství. Ve skutečnosti se však zaměřovala proti jakémukoli ohrožení židovské jednoty, nejen proti jedné určité skupině. Nevíme, co konkrétně způsobila; jejich úspěch byl spíše dlouhodobý.

Datum smrti Gamli'ela II. nám není známo; většinou se uvádí, že zemřel mezi lety 100 až 120. Vedení centra v Javne ovšem nepřešlo přímo na jeho nejstaršího syna Šim'ona. V letech před vypuknutím Bar Kochbova povstání (132) nestálo v popředí samotné Javne, význam měla spíše autorita jednotlivých významných učitelů, jako byli Akiva a Jišma'el; jim jsou připisovány značně odlišné principy výkladu pro systematické vyvození halachy z Bible.

Jišma'el vyučoval v jižním Judsku, Akiva především v Bnej Brak poblíž dnešního Tel Avivu. Kromě toho existovala další centra rabínské učenosti, například Lod.

2. Povstání Bar Kochby

Během Traianova parthského válečného tažení vypuklo v roce 115 pravděpodobně mesianisticky orientované povstání židovské diaspory. Zahrnovalo židovské obce v Egyptě, Kyrenaice, na Kypru a nakonec také v parthských oblastech, které byly Traianovi podřízeny. Římským oddílům se povstalce podařilo porazit až v roce 117.

Zda se vzpoury účastnili i palestinští Židé, zůstává předmětem dohadů. Potvrzovala by to zejména poznámka v Hadrianově životopise V,2 (*Historia Augusta*), podle níž na počátku Hadrianovy vlády (v roce 117) měly odbojného ducha projevovat i Libye a Palestina. Tato neurčitá zmínka a podobně nejasné narážky v textech církevních otců by mohly být podpořeny skutečností, že Traianův generál Luisus Quietus, který spolu s Q. Marciem Turbem povstání potlačil, byl poté jmenován místodržícím v Palestině. Také rabínské texty se na několika místech zmiňují o „Kitově válce" (Sota IX,14 aj.), která je často chápána jako potlačení palestinského povstání Luisem Quietem. Důvěryhodné literární nebo archeologické doklady o římském vojenském zásahu v Palestině této doby však postrádáme. Bude tedy třeba připustit, že se palestinští Židé od tohoto povstání drželi stranou a vyslání Quieta jako místodržícího do Palestiny bylo opatřením čiré prozíravosti.

Poslední velké židovské povstání proti Římu se vzedmulo roku 132; jeho příčiny jsou sporné. Někteří se domnívají, že v letech 132–135 konečně v plné síle propukly nepokoje, které doutnaly od vzpoury diaspory mezi roky 115–117. Pravdivá by mohla být svědectví, podle nichž Židy k poslednímu zoufalému odporu přimělo Hadrianovo rozhodnutí obnovit Jeruzalém, který sám v roce 130 navštívil, jako římskou kolonii Aelia Capitolina (Cassius Dio, LXIX,12,1–2), ačkoli jiné texty (např. Eusebiovy *Církevní dějiny* IV,6,4) stavbu Aelia Capitolina nevidí jako důvod, ale jako následek povstání. Také Hadrianův důrazný zákaz obřízky, která byla položena na úroveň kastrace, mohl být důvodem povstání, a nikoli trestem uloženým po vítězství nad židovskými povstalci. Po Hadrianově odjezdu panoval zpočátku klid. Teprve

roku 132 vypuklo povstání, které Římané nejprve nebrali dostatečně vážně, podobně jako předtím vzpouru v roce 66. Povstalcům se podařilo obsadit rozsáhlé oblasti v jižní Judeji. Jeruzaléma se nepochybně zmocnit nemohli; Galilea patrně do povstání nebyla zahrnuta.

Vůdcem povstalců byl Šim'on bar Koziba, kterého jeho příznivci pokládali za mesiáše. Také Akiva jej uznal za spasitele a viděl v něm naplnění proroctví o „hvězdě z Jákoba" (Nu 24,17; jTa'an IV,8, 68d). Po vzoru Nu 24,17 mu bylo pozměněno jméno na Bar Kochba, tj. Syn hvězdy. V roce 1952 byly ve vádí Muraba'at u Mrtvého moře nalezeny dokumenty z prostředí Bar Kochbovy působnosti, v letech 1961–1962 se v blízkém Nachal Chever našly dopisy s jeho podpisem; jde o cenná svědectví činnosti muže, o němž rabínská tradice po jeho nezdaru téměř bez výjimky mlčela.

Jak vyplývá z dopisů, okamžitě po prvních úspěších začal Bar Kochba pracovat na vybudování pevné židovské správy; velké císařské statky v Judsku měly sloužit jeho vojsku. Jako symbol nově získané nezávislosti nechal razit mince, kterých se našlo nemalé množství. Často šlo pouze o nově vyražené římské peníze; datovány jsou počátkem povstání, například „druhého roku svobody Izraele", někdy nesou heslo „Za svobodu Jeruzaléma" nebo nápis „Šim'on, vládce Izraele". Mnohé mince zobrazují stylizovaný Chrám jako příslib jeho očekávané obnovy; jmenovaný kněz El'azar se patrně měl stát veleknězem.

Odezva ze strany Říma byla váhavá. Místodržící Tineius Rufus situaci neměl pevně v rukou. Bylo posláno pro posily z okolních provincií; syrský legát C. Publius Marcellus přispěchal místodržícímu na pomoc jako velitel vojsk, ale bez úspěchu. Pravděpodobně v roce 134 byl na frontu poslán jeden z nejlepších římských generálů, místodržící Británie S. Iulius Severus. Následovala vleklá gerilová válka. Jediné opevněné město obsazené povstalci byl Betar, vzdálený jen několik kilometrů od Jeruzaléma; v roce 135, podle tradice dne 9. avu, tj. ve výroční den zničení obou Chrámů nejprve Nabukadnezarem a poté Titem, byla dobyta i tato pevnost. To znamenalo konec povstání, které si na obou stranách vyžádalo nesmírné krveprolití.

Problémy prvních poválečných let byly stejné jako po roce 70. Iulius Severus zůstal ve funkci místodržícího provincie, kterou bylo třeba nově uspořádat. Její název se změnil z „Iudaea" na „Syria Palaestina". Jméno Jeruzalém se přestalo oficiálně používat: Římané uskutečnili svůj starý plán a zřídili v Jeruzalémě vlastní město Aelia Capitolina, pojmenované po Aeliovi

Hadrianovi a Jupiterovi Kapitolském. Na místě židovského Chrámu vztyčili sochu Jupitera. Židům byl přístup do města a jeho okolí zakázán pod hrozbou trestu smrti; pouze ve výroční den zničení Chrámu směli do Jeruzaléma přijít a oplakávat své neštěstí.

Hospodářské následky povstání byly tíživé. Číselné údaje rabínské tradice o obětech povstání jsou sice přemrštěné, přesto můžeme stopy těchto drastických popisů (např. jTa'an IV,8, 68d–69a) doložit i díky střízlivějším informacím. Mnohá jména židovských sídel, známá z doby před povstáním, po něm přestala být zmiňována. M. Avi Jona se domnívá, že téměř polovina palestinských Židů vzpouru nepřežila.

Židovskou půdu Římané drželi ještě pevněji (jak naznačuje i rabínské vyprávění o Hadrianově rozlehlé vinici, při jejíchž okrajích byli nakupeni mrtví z Betaru). Sikarijský zákon a jemu podobná opatření teď byla nutnější než kdy jindy, aby země mohla být opět navrácena židovským majitelům.

Situace se vyostřovala vlivem mohutného vystěhovalectví zoufalých obyvatel do diaspory, především do sousední Sýrie. Rabíni se prostřednictvím nábožensko-právních zdůvodnění snažili lid přimět, aby ve Svaté zemi zůstal; za stejným účelem rozvíjeli vyhraněnou teologii o přednostech Izraele. O úspěších jejich snažení můžeme sotva něco říci. Bar Kochbovo povstání mělo v každém případě dlouhodobý vliv: v Judsku nyní Židé tvořili jen nepatrnou menšinu; centrum židovského života se přesunulo do Galileje, kde Židé dosud představovali většinu.

Poválečné roky poznamenala rozličná římská opatření namířená proti praktikování židovského náboženství; nastal „čas pronásledování", jak přehnaně zdůrazňuje rabínská tradice. Dočasně byla zrušena nejrůznější stará privilegia udělená Židům v otázkách šabatového odpočinku a práva shromažďování, přísně se dbalo na dodržování zákazu obřízky. Ti, kteří nařízení porušovali, byli popraveni, mezi nimi také Akiva, stoupenec Bar Kochby.

3. Uša a Bejt Še'arim: ustálení poměrů

Po smrti císaře Hadriana v roce 138 byla zmíněná opatření zrušena. Situace se uklidnila: palestinští Židé pochopili marnost protiřímského povstání; dokud byla zajištěna poklidná jednota říše, neměli Římané o náboženské pronásledování zájem. Antoninus Pius Židům povolil obřízku, ovšem pouze pro

jejich syny. Toto privilegium se nesmělo rozšířit; obřízka Nežidů zůstávala i nadále pod pohrůžkou trestu na stejné úrovni jako kastrace. Přestoupení mužů k židovství tím bylo teoreticky znemožněno; zdá se však, že o zákaz dbal staral málokdo – přijímání proselytů pokračovalo.

Vstup do Jeruzaléma zůstal Židům zapovězený. Zákaz ale nebylo možno beze zbytku kontrolovat, a tak se poutě do Jeruzaléma přesto konaly. Jedna asketicky založená skupina, „truchlící pro Sijon", se podle všeho ve městě dokonce usadila, aniž by vzbudila pohoršení. Významnější usídlení Židů nebo židokřesťanů v Aelii Capitolině ovšem možné nebylo.

Jeruzalém však v tuto chvíli nepředstavoval hlavní problém; ani zrušením zákazu obřízky a dalších římských opatření potlačujících praktikování židovského náboženství ještě nebylo vyhráno. Bar Kochbovo povstání z velké části zničilo práci učitelů z Javne; Akiva za svůj odpor vůči Římu zaplatil vlastním životem. Nyní bylo zapotřebí vzkřísit snahy o obnovení modelu židovského života bez Chrámu a bez politických ambicí vytvořeného v Javne.

Když Judsko přestalo být po roce 135 středem židovského života v Palestině, nejevilo se už ani Javne jako vhodné centrum. Zemi navíc opustili mnozí rabíni. Pozdější babylonská tradice (Sanh 14a; AZ 8a) líčí nový začátek: Jehuda ben Baba udělil pěti Akivovým žákům ordinaci ve městě Uša v horní Galileji, byl přitom odhalen Římany a zabit. Představa rabínské ordinace je pozdější idealizace; vyprávění překlenuje zlom mezi Javne a generací po Bar Kochbovi. K těm, které měl Jehuda ordinovat, patřili mezi jinými rabi Me'ir a rabi Šim'on bar Jochaj, dva největší učitelé období po Bar Kochbovi. Jim i ostatním učitelům, kteří se sešli v Uše, se podařilo probudit rabínskou tradici k novému životu. Šim'on, syn Gamli'ela II., se podobně jako další učitelé ke skupině přidal až později a brzy se stal jejím předním zástupcem. Mezi rabíny se prosadil pragmatický postoj vůči Římu; znamení otevřeného přátelství byla ve druhé polovině tohoto století spíše vzácná.

Změnu poměrů mezi Židy a Římany vyjadřují vyprávění o vztazích mezi „Antoninem a Rabim" (například AZ 10a–b). Pokusy identifikovat partnera v rozhovoru s Rabim, tj. s Jehudou ha-Nasim, synem a nástupcem Šim'ona ben Gamli'ela II., zůstaly bez úspěchu. Vyprávění zřejmě stupňovala a typizovala dějinnou paměť. Kdyby měla historický základ, mohl by Antoninem být Caracalla (jehož oficiální jméno bylo Antoninus); jeho postava se patrně prolíná s M. Aureliem. Ať už tato vyprávění stojí na částečných historických

základech, nebo žádné nemají, byla by každopádně nemyslitelná v atmosféře napjatých vztahů mezi palestinskými Židy a Římem.

Problematičtější než poměr k Římu mohl být vztah patriarchů vůči židovskému obyvatelstvu Galileje. Zde usazené obyvatelstvo vždy platilo za méně věrné Zákonu. Po přesunutí rabínského centra na sever došlo k pokusům prosadit zde rabínskou halachu a uvést ji v platnost v každodenním životě, v zemědělství i v obchodě. Úspěchy přicházely jen velmi pozvolna; v mnoha ohledech se rabíni spíše museli přizpůsobit zdejším poměrům.

Přesto se rabínským učencům z Uši a později z Bejt Še'arim a Cipori, kam přesídlil Šim'onův syn Jehuda ha-Nasi, podařilo vytvořit podmínky předznamenávající rabínské židovství. Jen samotná péče o společný kalendář sjednotila palestinské a diasporní Židy, kteří mohli slavit tradiční svátky podle data vyhlášeného patriarchou. Z dlouhodobého hlediska pak bylo důležitější shromáždění tradičních náboženských zákonů. Práce završená velikými díly Mišnou a Toseftou, na nichž později stavělo úsilí talmudické doby, započala už v Javne; teprve nyní však nadešla rozhodující fáze. Dílo připravované učenci, např. rabi Akivou, na němž po roce 138 pokračoval především rabi Me'ir, bylo počátkem 3. století dokončeno Rabim, jehož tradice vnímá jako redaktora Mišny. Nejpozději padesát let po Rabim už rabíni považovali Mišnu za závazný náboženský zákon (i když jeho značné části nemohly být v praxi uskutečněny); vedle Bible se Mišna stala druhým základním pilířem židovského života. Tím bylo zajištěno přežití židovství bez Chrámu a bez státu.

B PALESTINA V DOBĚ AMORAITŮ

1. Krize římské říše ve 3. století

Na počátku 3. století se vztahy palestinských Židů a římské vlády ustálily. Dynastie Severovců (193–235) byla Židům obecně příznivě nakloněna a příznivá byla také hospodářská situace. Pozitivně mohla být vnímána i událost, která se netýkala pouze Židů, ale celé římské říše: vyhlášení Antoninova ediktu (*Constitutio Antoniniana*) císařem Caracallou v roce 212. Tímto zákonem získali všichni obyvatelé provincií – včetně Židů – římské občanství. V pozadí stál především úmysl rozšířit základnu daňových poplatníků v říši a tím podpořit její hospodářství. Nyní se i Židé mohli ve větší míře stávat členy městských rad. Šlo ovšem o drahou poctu – vždyť členové kurií byli odpovědní za daně svých obcí. Některá vydání za své obce museli hradit z vlastní kapsy, proto v polovině století rabi Jochanan poradil muži zvolenému do kurie, aby uprchl za Jordán: „Když tě jmenovali městským radou (*boulé*), ať je ti Jordán hranicí“ (jSanh VIII,2, 26a–b); verš z Gn 32,12 „Vytrhni mě prosím z ruky mého bratra, z ruky Ezauovy“ (tj. Říma) se totiž vztahuje na „zločinnou říši, která vrhá zlé oko na lidský majetek: ten je bohatý, učiníme z něj starostu města (*archón*), onen je zámožný, učiníme z něj člena městské rady (*bouleutés*)“ (GnR 76,6, Th-A 904).

Počátkem 3. století byli císařové ještě dostatečně silní a mohli prosazovat kontinuální politiku. V Judsku a Samařsku založili řadu měst, což s sebou přineslo čilý stavební ruch, současně ovšem v oblasti narůstal počet nežidovského obyvatelstva a každodenní život se stále více helenizoval. Někdejší kolonie Aelia Capitolina, Kaisareia a Flavia Neapolis se rozmáhaly; na jihu, v místě Bejt Guvrin, bylo založeno město Eleutheropolis, na místě Lodu vznikla Diospolis a Cipori v jižní Galileji nahradila Diokaisareia. Tehdejší centrum židovského osídlení, Galileu, postihla mohutná urbanizace doprovázená vojenskou výstavbou silnic méně než zbytek země.

V letech 235–284, kdy se v rychlém sledu měnili vojenští císaři, se dramaticky prohloubil úpadek hospodářství, který započal už za Severovců. Střídání vůdců nedovolovalo rozvinout žádný dlouhodobější hospodářský

plán; vojenské výdaje značně převyšovaly příjmy státu, což vedlo ke zrychlující se inflaci a k téměř naprosté rezignaci na finanční hospodaření. Vedle finančních daní, které postihovaly především městské obyvatelstvo, se čím dál častěji přistupovalo k výběru dávek v naturáliích, jimiž se zaopatřovaly římské oddíly a pokrývaly další potřeby státní správy. Tyto dávky se týkaly především rolníků, jichž byla mezi židovským obyvatelstvem Galileje většina. K tomu připočtěme ještě časté roboty. Palestina bývala obzvláště silně postižena břemenem války, patřila k oblastem, kterými pravidelně procházelo římské vojsko při taženích proti Persii. Následkem neúměrného hospodářského tlaku se mnozí zemědělství zřekli; uprchlíci se přidávali k tlupám lupičů, kteří v zemi šířili neklid.

Obsáhlá rabínská literatura uvádí četné nářky nad klesající úrodou, hladomorem, epidemiemi a inflací. To může budit dojem, že Palestina byla hospodářským úpadkem říše obzvláště postižena. V textech se přestala zmiňovat řada sídel, což svědčí o poklesu židovského osídlení v důsledku krize; kvůli špatným podmínkám se patrně snižoval počet narozených dětí, mnoho lidí zřejmě zemi opustilo a vycestovalo do okolních provincií nebo do perské říše. Avšak nové archeologické výzkumy vyznívají nejasně. Někteří badatelé našli důkazy o úbytku obyvatel Galileje v pozdním 3. a během 4. století; jiní naproti tomu upozorňují spíše na hustší zalidnění celé země od poloviny 3. století a svou domněnku o trvajícím blahobytu dokládají rozšířením kvalitní keramiky, nákladnějšími hroby a stavbami nových synagog. Zda tyto synagogy mohou skutečně pocházet z tak rané doby, je sporné. Jak silná krize Palestinu ve 3. století postihla, nelze jednoznačně říci.

V této souvislosti si zvláštní pozornost zaslouží jedna událost: když se císař Valerianus při svém tažení do Persie dostal do zajetí, získalo na krátkou dobu značný význam syrské obchodní město Palmyra. Rozsáhlé oblasti na východě římské říše spadaly mezi lety 260–273 pod správu knížete z Palmyry Odenata a jeho manželky Zenobie, která se po manželově smrti vedení ujala sama; do sféry jejich vlivu patřila také Palestina. Početné společenství palmyrských Židů zpočátku vkládalo do zdejšího panovnického rodu veliké naděje, ty ale byly brzy zklamány. V rabínské literatuře najdeme zahořklé výpovědi namířené proti Palmyře, s jejímž pádem se opět očekával příchod mesiášské říše.

Stabilizace římské říše, jejích politických i hospodářských poměrů, nastala teprve za Diocletiana (284–305), který úspěšně potlačil inflaci,

reformoval finančnictví, provedl rozsáhlé správní reformy a rovněž pozměnil hranice Palestiny. Provincie ztratila některé oblasti na severu, zato však na jihu získala části provincie Arábie. Diocletianus jako první císař od dob Caracally Palestinu navštívil: zdržel se zde v roce 286 a poté znovu roku 297. V židovském obyvatelstvu zanechal dlouhotrvající dojem. Rabínské zdroje jej zmiňují na několika místech a jako jediného římského císaře ho líčí skutečně věcně, bez nadbytečných legend. Talmud se zadostiučiněním vypráví o tom, že Židé byli jako jediná skupina za Diocletianovy vlády osvobozeni od úlitby, jinak všeobecně vyžadovaného znamení loajality (jAZ V,4, 44d). Samařané vyžadovanou oběť přinášeli, což byla pro rabíny příležitost odmítnout z náboženských důvodů víno, které vyráběli a prodávali.

2. Přijetí křesťanství v římské říši: následky v Palestině

Přijetí křesťanství císařem Konstantinem hluboce zasáhlo do dějin římské říše, zejména do života jejích Židů. Po vítězství u Milvijského mostu v roce 312 se stal Konstantin samovládcem západní části říše. Roku 313 se vydáním takzvaného ediktu milánského, obecného tolerančního ediktu, který posloužil především křesťanství, spojil s Liciniem, augustem východní části říše. Po delším sporu Konstantin v roce 324 Licinia porazil u Chrysopole, ležící naproti pozdější Konstantinopoli, a stal se samovládcem celé římské říše. Jeho politika nakloněná křesťanství se projevila i v Palestině. Zpočátku vládla náboženská svoboda, v níž mělo křesťanství stejně jako židovství status *religio licita*, tj. povoleného náboženství; ve skutečnosti však bylo křesťanství oproti ostatním vyznáním zvýhodňováno.

V Palestině žilo až do Konstantinovy doby jen málo křesťanů. Původní převážně židokřesťanská obec se, jak uvádí Hégésippos, při vypuknutí židovského povstání proti Římu uchýlila do Pelly v Zajordání. Někteří se asi po roce 70 vrátili, když však byla v roce 135 založena Aelia Capitolina, byl všem obřezaným, včetně židokřesťanů, vstup do města zakázán; zůstat směli pouze křesťané nežidovského původu. Teprve ve 3. století se počet křesťanů v Palestině zvýšil, zejména poté co se Kaisareia stala křesťanským centrem, kde vyučoval Órigenés a kde se Eusebios později stal biskupem.

Za Konstantinovy vlády se křesťanské obce rozrůstaly po celé Palestině, nejvíce podél pobřeží. Ve větší míře se nyní rozvíjelo také křesťanské

poutnictví: Nejstarší dochovaná zpráva poutníka pochází od jistého muže z Bordeaux z roku 333. Na křesťanských pamětních místech se stavěly veliké kostely, které financoval Konstantin, resp. jeho matka Helena. Mezi jinými tehdy vznikl Chrám Božího hrobu v Jeruzalémě a Chrám narození Páně v Betlémě. Poutnické cesty a výstavba kostelů přinášely zemi hospodářský rozmach, na němž měli svůj podíl zajisté i Židé. Současně však byli vlivem křesťanského přistěhovalectví zatlačováni do pozadí a ve vlastní zemi se z nich stávali cizinci.

Jak Židé na změnu reagovali? Především je třeba poukázat na oživení mesiášského očekávání. Pozdější dodatek k Mišně (Sota IX,15) považuje za znamení příchodu Mesiáše obrácení vlády k *minut*, čímž je v této souvislosti míněno křesťanství. Mesiášské naděje se ovšem neprojevovaly skutky; Jan Zlatoústý (*Adversus Iudaeos* V,11) sice pojednává o židovském povstání za Konstantina, to však není jinde doloženo. Církevní otec se tedy buď mýlil, nebo se jednalo pouze o malou epizodu lokálního významu.

Kvůli nastalé situaci nedocházelo ani k mohutným přestupům Židů ke křesťanství. Známou výjimkou byl Josef, o němž vypráví Epifanios ze Salamíny (*Panarion* XXX,4nn, GCS XXV,338–348), jenž sám pocházel z Palestiny. Josef patřil k rodu patriarchů z Tiberiady, tajně přestoupil ke křesťanství, ale na cestě do Malé Asie jeho tajemství zdejší Židé prohlédli. Císař mu udělil vysoký úřednický titul (*comes*) a pověřil ho šířením křesťanství v Galileji; byl však značně neúspěšný.

V letech 352/53 mělo dojít k povstání palestinských Židů proti Gallovi, jenž byl za Constantia II. (337–361) caesarem Východu a zodpovídal tedy také za Palestinu. Sextus Aurelius Victor informuje o porážce židovských povstalců, kteří si jistého patricije dosadili za vlastního krále (*Liber de Caesaribus* XLII,9–12). Hieronymus (*Chronikon*, 282. Olymp., GCS XXIV, 238) tuto zprávu doplňuje o další detaily: Židé pobili při nočním přepadení římské vojáky a ukořistili jejich zbraně; Gallus povstalce porazil a mnohé obce nechal lehnout popelem, mezi nimi Diokaisareu (Cipori), Tiberiadu a Diospoli (Lod). Rabínské texty o generálovi Ursicinovi se s oblibou spojovaly s událostmi, k nimž došlo za Gallovy vlády; nejsou ale dostatečně jasné, abychom z nich získali přesný obraz revolty. Nevíme ani, byl-li zmíněný patricij, kterého oddíly v Cipori provolaly novým vůdcem, Žid nebo římský důstojník. Nejrůznější samozvanci totiž tehdy nebyli žádnou vzácností – mohlo také dojít jen k dodatečnému připojení Židů k odboji římské posádky.

Sporné jsou i následky povstání: pouze vykopávky v Bejt Še'arim dokládají, že osada se synagogou byla zničena krátce po roce 350 – možná při tomto povstání. Z ostatních míst (dokonce ani z pečlivě prozkoumaného Cipori) nemáme žádné archeologické nálezy, které by se daly vyložit jako nepochybné následky vzpoury. Snad docházelo k menším místním nepokojům, pouze literární tradice však nestačí k tomu, abychom mohli mluvit o povstání palestinských Židů (nejen části židovského obyvatelstva) proti Římu.

V roce 358/9 měl být za patriarchy Hilela II. zaveden pevný židovský kalendář. Mezi stará privilegia patriarchy patřilo přizpůsobit čas od času liturgický měsíční kalendář slunečnímu, aby židovské svátky připadaly do správné roční doby. Ohlášení data slavnosti byl prostředek, jímž patriarcha uplatňoval svůj vliv také na diasporní židovské obce. Proč by se této výsady měl nyní vzdát? Příčina se hledá ve sporu o velikonoční svátky mezi křesťany, kteří chtěli slavit Velikonoce s Židy 14. nisanu (kvartodecimáni), a těmi, podle nichž se Velikonoce měly slavit vždy v neděli, tj. v den zmrtvýchvstání. Konstantin v dopise otcům na nikajský koncil roku 325 rozhodl pro nedělní termín. Římská vláda zabránila vyslání patriarchových poslů, kteří měli ohlásit termín Pesachu, aby se kvartodecimáni, jimž by oznámení také posloužilo, nemohli držet židovského kalendáře. Odůvodnění zní přijatelně, ovšem zavedení pevného kalendáře je doloženo teprve ve 12. století; dějiny židovského kalendáře ukazují, že ani v této oblasti nepanovala dlouho po roce 358 jednota. Tradice o Hilelovi II. je tedy jen stěží udržitelná.

3. Iulianus a obnova Chrámu

Rozmach křesťanství byl náhle přerušen, když se roku 361 stal císařem Iulianus – v křesťanské tradici vysmívaný jako „odpadlík". Tento stoupenec tradičního antického náboženství vydal brzy po zahájení vlády toleranční edikt, který přinášel náboženskou svobodu s upřednostněním řeckého kultu; prohluboval spory rozličných skupin uvnitř křesťanství a doufal v oslabení církve.

Ve spise *Proti Galilejským* uznává Iulianus starozákonního Boha jako nejvyšší kosmické božstvo. Hospodina vnímal jako židovského národního Boha, přesto Židé museli uctívat také jiná božstva. Myšlenku vyvoleného národa Iulianus kvůli nešťastné historii Židů a nízkým výkonům odmítl.

Oceňoval však věrnost Židů jejich Bohu a chválil jejich chrámový kult. Viděl zde podobnost s helénistickým náboženstvím: „Chrám, svatá města, oltáře pro obětiny, čistota, pravidla, v nichž se odlišujeme jen drobně, nebo se dokonce nelišíme vůbec." Iulianus se důrazně hlásil k Bohu Abrahama, Izáka a Jákoba, zatímco s křesťany nechtěl mít nic společného.

Jeho mínění o židovském náboženství odpovídal také názor, že by Židé měli znovu praktikovat obětní službu, a proto se rozhodl povolit obnovení jeruzalémského Chrámu. Podrobnosti této epizody židovské historie téměř nelze rekonstruovat. Plán brzy ztroskotal, v židovských pramenech o něm nejsou zmínky; křesťané jej využívali k protižidovské propagandě. Iulianovy spisy se nedochovaly, protože po náhlé smrti v Persii roku 363 a po následném upevnění křesťanství upadl císař „odpadlík" do zapomnění (*damnatio memoriae*). Z těchto důvodů neexistuje o zmíněných událostech žádná důvěryhodná zpráva – křesťanská vyprávění je třeba kvůli polemickým tendencím posuzovat s rezervou.

Když Iulianus přišel roku 362 do Antiochie, byl pro obnovu Chrámu zřejmě již rozhodnut; s ohledem na veřejnost o to chtěl být židovskou stranou nejprve požádán. Přijal židovskou delegaci a před shromážděnými dvořany se Židů zeptal, proč nepřinášejí žádné oběti. Odpověděli, že obětiny smějí být přinášeny pouze v Chrámu v Jeruzalémě. Nato Iulianus povolil jeho znovuvybudování.

Židovský patriarcha se audience patrně neúčastnil. Úmysl přednesený pohanským císařem by jej jistě příliš nenadchl, ačkoli by se mu nemohl vzepřít. S novým Chrámem by byla obnovena moc kněží na úkor patriarchů i rabínů. Iulianus možná patriarchu informoval a požádal o spolupráci; s jistotou to však nemůžeme potvrdit ani vyvrátit.

Dohledem nad stavebními pracemi byl pověřen vysoký císařský úředník Alypius. V květnu roku 363 se začalo chystat místo pro stavbu. Přípravy však brzy přerušilo zemětřesení; mnoho dělníků přišlo o život při požáru. To byl dostatečný důvod pro předběžné pozastavení veškerých činností; Iulianovi byla do Persie poslána zpráva, která ho však už nemohla zastihnout. Po císařově smrti se navrátily staré pořádky a to, co bývalo mohlo změnit židovské dějiny, zůstalo pouhou bezvýznamnou epizodou.

4. Židovská legislativa křesťanských císařů

Od doby, kdy se Konstantin přiklonil ke křesťanství, se křesťanský vliv začal uplatňovat i v legislativě říše: to se projevilo také v právních poměrech Židů. Nové zákonodárství týkající se Židů nebylo soustavně rozpracováno, šlo spíše o sbírku rozhodnutí v jednotlivých případech, a bylo silně ovlivněno dřívější římskou právní tradicí. Materiál systematicky shrnul teprve *Codex Theodosianus* z roku 438 a *Codex Iustinianus* z roku 529, později novelizovaný. Dodatečný právní pramen představuje sbírka církevního práva *Constitutiones Sirmondianae*, zredigovaná v letech 425–438 v Galii nebo v severní Africe.

Řada nových zákonů se týkala účasti Židů v kuriích, tj. městských radách, a jejich zapojení do veřejné služby. Jak již bylo řečeno, od roku 212 byli Židé římskými občany a jejich přítomnost v městských radách byla povinná. Opakovaně usilovali o osvobození od této nákladné pocty. Konstantinův zákon z roku 330 zbavil židovské náboženské služebníky povinností (*munera*) v městských radách a postavil je na roveň pohanských a křesťanských kněží. Ustanovení se dotklo patriarchy, představených synagog a dalších. Od roku 383 mohli být závazku zproštěni jen ti Židé, kteří sloužili svému náboženství z povolání, a pouze za podmínky, že za sebe našli náhradníky. Roku 397 bylo osvobození znovu potvrzeno, ale už v roce 398 bylo v západní části říše pro příslušníky všech náboženství zrušeno.

V roce 404 byli Židé a Samařané vyloučeni z císařské služby, roku 418 ze všech státních úřadů. Roku 527 Iustinianus zákon obnovil a zahrnul do něj také křesťanské heretiky: byli vyloučeni ze státní služby a armády, nesměli získat vyšší vzdělání. Nadále mohli veřejně zastávat jen zcela podřadné funkce. Někteří usuzují také na vyloučení z kurie, ale tato domněnka je sporná. Zmíněné zákony se opíraly o názor, že bezvěrec nemá uplatňovat moc nad křesťany; patrně nepostihly příliš velký počet palestinských ani diasporních Židů, a dokonce vyšly vstříc vzrůstajícím židovským tendencím vymezit se vůči veřejnému životu.

V kapitole věnované instituci patriarchátu se budeme podrobněji věnovat skutečnosti, že zákony posilovaly židovskou samosprávu, dokud byla prospěšná pro stát. Jakmile se ale začala jevit jako nevýhodná, byla zrušena.

Přinejmenším stejně důležité jako samospráva bylo pro Židy právo přijímat do svého společenství cizince. To však Řím začal velmi brzy omezovat

a opakovaně se bránil pronikání orientálního kultu; v této souvislosti je třeba vnímat už vyhnání Židů z Říma za císaře Claudia (41–54). Každému, kdo by obřezal Nežida, hrozila podle zákona kastrace. Ustanovení obnovené Antoninem Piem (138–161) se udrželo také v křesťanské době. Roku 329 vydal Konstantin zákon zakazující přestoupení k židovství; od roku 339 nesměly k judaismu přestupovat ani ženy, jichž se pochopitelně netýkal zákaz obřízky, a zapovězeno bylo rovněž manželství křesťanky s židovským mužem.

Židy, kteří přijali křesťanství, vzal Konstantin roku 329 pod ochranu zákona. Když později vyšlo najevo, že někteří z nich změnili víru z čistě zištných důvodů, nebo aby unikli trestnímu stíhání, byly úřady při zvýhodňování konvertitů opatrnější. Roku 416 se dokonce za určitých podmínek směli k židovství vrátit. V roce 426 bylo rozhodnuto, že židovští rodiče nesmějí vydědit své děti z důvodu přestoupení ke křesťanství; podle soudního usnesení dokonce i přes těžké provinění vůči rodičům museli potomci obdržet čtvrtinu dědické povinnosti.

Roku 335 nebo 336 zakázal Konstantin Židům obřezávat křesťanské otroky, od roku 337 je vůbec nesměli vlastnit. Byl-li otrok sloužící v židovském domě obřezán, získal svobodu, stejně jako po Iustinianově novele z roku 533 v případě, kdy se stal křesťanem. V některých oblastech tehdejšího hospodářství byli otroci naprosto obvyklí, a protože náboženské předpisy vyžadovaly obřízku u otroků, kteří v židovských domech žili delší dobu, byli Židé nuceni zmíněný zákon přestupovat; jeho opakované vydávání svědčí o malé účinnosti.

Poté co se křesťanství za Theodosiovy vlády stalo roku 380 státním náboženstvím, zesílil boj proti židovství. Křesťané znovu a znovu ničili synagogy nebo je měnili na kostely; veškeré dochované doklady o těchto událostech pocházejí z diaspory, z Palestiny nemáme ani jediný nesporný důkaz. Známý je případ zničené synagogy v Kalliniku na Eufratu (388); Theodosius kvůli tomu vedl ostrý spor s milánským biskupem Ambrožem, který neuznával císařovo zakročení proti viníkům. Roku 393 vydal Theodosius zákon na ochranu synagog. Následovaly další podobné výnosy, které počítaly s náhradou za synagogu přeměněnou v kostel, jejíž navrácení tím bylo znemožněno. Theodosius zákon zdůvodnil těmito slovy: „… dostatečně stanoví, že židovské náboženství není zakázáno žádným zákonem.“ Zákon z roku 415 namířený proti patriarchovi Gamli'elovi bránil stavbě nových synagog a požadoval zboření synagog v opuštěných oblastech, nebude-li přitom docházet

k národním lidovým vzpourám. V 6. století výstavbu nových synagog opět znemožňoval císař Iustinianus. Archeologické nálezy ovšem dokazují, že se tyto zákazy v Palestině nikdy neprosadily.

Zmiňme rovněž Iustinianovu novelu 146, která byla přijata v roce 553 a týkala se především židovských obcí v diaspoře. Zákon předepisoval, že četba Písma v synagoze musí probíhat v řečtině, upřednostňoval biblický text Septuaginty, případně znění v jiných národních jazycích, ale nikoli v hebrejštině. Tento zákrok následoval po intervenci jedné židovské skupiny. Císař se ovšem chopil příležitosti určovat také normy židovské víry a zakázal v synagogách *deuterósis*: nešlo pouze o Mišnu, ale o jakékoli rabínské přednášky vycházející z Bible. Tím se stát vmísil do nejniternějších náboženských otázek judaismu.

Jak na tyto změny reagovali palestinští Židé, se můžeme pouze dohadovat. Na povstání už nikdo nepomýšlel; odezva v rabínských spisech je spíše zdrženlivá. Konec patriarchátu krátce před rokem 429 předznamenal zánik jedné epochy. Rabíni se tehdy usilovně snažili zachovat pro budoucí generace duchovní dědictví uplynulých staletí a na počátku 5. století došlo k redakci Jeruzalémského talmudu a některých midrašů. Tiberias zůstala i po zániku patriarchátu významným duchovním centrem; začala se zde rozvíjet liturgická poezie, *pijut*, i masoretská tradice předávání biblického textu; vrcholné období rabínských učenců však už bylo u konce.

5. Perská invaze a dobytí Araby

Dvojí dobytí Říma barbary v 5. století působilo jako znamení. Mnozí křesťané počítali s brzkým příchodem Krista a i na židovské straně se opět probouzelo mesiášské očekávání. Dlouho zanedbávaná apokalyptická literatura zažívala nový rozkvět. Naděje na zánik byzantské říše zesílily s novou válkou mezi římskou a perskou říší od roku 565. V zavraždění císaře Maurikia roku 602 spatřoval perský Husrav (Chosrau) II. příležitost k novému útoku proti Římu; protože se mu nepostavil žádný vážný protivník, podrobil si Egypt i Malou Asii, a ohrožoval dokonce Konstantinopol.

Židé, zatrpklí kvůli římskému zákonodárství, stáli na straně Peršanů. V několika městech podél hranic se dokonce vzedmuly protiřímské bouře. S podporou Židů, představujících už tehdy v Palestině pouhou menšinu, pronikli Peršané roku 614 od Damašku přes Tiberiadu do Cipori a Kaisareje

a odtud do Jeruzaléma. Zpočátku se Jeruzalém vzdával, ale později se část křesťanského obyvatelstva vzepřela. Peršané tvrdě zakročili, ničili kostely v okolí, město vyplenili a způsobili strašné krveprolití.

Další události můžeme v obrysech rekonstruovat díky apokalyptické *Sefer Zerubavel*, která vznikla nedlouho poté. Peršané nejprve přenechali Jeruzalém Židům. Ti snad věřili v podobnou obnovu, k jaké došlo po Kýrově výnosu, když židovským zajatcům v roce 538 př. n. l. povolil návrat z Babylonu a nové vybudování jeruzalémského Chrámu. Židovský vůdce přijal symbolické jméno Nehemjáš a nechal ve městě přinášet oběti. Politický zvrat a snahy o čistě židovský stát, podobné těm z doby biblického Nehemjáše, postavily křesťany, kteří zůstali v Jeruzalémě, před volbu, zda přestoupí k židovství, nebo se nechají popravit.

Náhle však došlo ke změně. Židé Peršanům nemohli poskytnout očekávanou vojenskou podporu. Peršanům se zdál režim nastolený v Jeruzalémě příliš radikální. Roku 617 Židům odňali pravomoci. Nehemjáš, mnohými považovaný za mesiáše, se proti tomu bránil, ale byl přemožen a popraven u Emauz; ostatní židovské vůdce čekal odsun. Mesiášské naděje se ani tentokrát nenaplnily. Zůstala hluboká odevzdanost; v roce 628 nebylo jiné východisko než přijmout návrat Palestiny pod Hérakleiovu vládu.

Hérakleios rozpoznal vážnost situace a zpočátku se vzdal odplaty na židovských povstalcích. Už v Edesse omilostnil ty Židy, kteří ještě po odchodu Peršanů setrvávali v opozici. V Tiberiadě pod přísahou přislíbil židovskému poselstvu amnestii. V Jeruzalémě však křesťanští vůdci císaře přesvědčili, aby proti Židům zakročil. Jako přiměřený trest za porušení přísahy byl Hérakleiovi vyměřen roční veřejný půst. Za svůj postoj během perské nadvlády bylo poté popraveno mnoho Židů; někteří ze země utekli.

Od roku 632 se v Palestině projevoval úpadek byzantské vlády. Říši ohrožovali Arabové. Hérakleios se naposledy pokusil sjednotit své poddané a v roce 632 všem Židům nařídil povinný křest. Důsledky tohoto nařízení známe pouze z Kartága. Koneckonců ani křesťané nebyli jednotní a monofyzité byli z byzantské říše vytlačeni. Už v roce 634 stáli Arabové před Gazou; další arabské armády táhly proti Damašku. V roce 636 padla Tiberias a v srpnu téhož roku vydal Hérakleios Sýrii i Palestinu. Od roku 637 byl Jeruzalém obléhán arabskými silami; vzdal se v roce 638. Kaisareia padla v roce 640. Židé byli při arabském postupu zdrženliví a trpěliví. Od arabské vlády sice nemuseli očekávat zhoršení situace, ale nemohli ani doufat v nezávislost. Neměli žádný důvod k nadšení.

PŘEHLED UDÁLOSTÍ

63 př. Kr.	Pompeius dobývá Jeruzalém	nepřátelský obraz Říma
37–4 př. n. l.	Herodes Veliký	přestavba Chrámu, Kaisareia
6 n. l.	Judea římskou provincií	apokalyptické tendence; zélóti
41–44	Agrippa I.	krátkodobé ustálení poměrů
66–70	povstání proti Římu	
70	zničení Jeruzaléma a Chrámu	konec obětního kultu; Jochanan ben Zakaj v Javne; počátek rabínského hnutí
73/74	pád Masady	Gamli'el II. asi od r. 80 v Javne
115–117	povstání v diaspoře	reakce na řeckou kulturu
132–135	Bar Kochbovo povstání	zničení židovského osídlení v Judeji; z Jeruzaléma je Aelia Capitolina
135–138	Hadrianus zemřel r. 138	„doba pronásledování"
138–161	Antoninus Pius	nový začátek v Galileji (Uša, Bejt Še'arim, Cipori, Tiberias)
asi 200		Jehuda ha-Nasi patriarchou, redakce Mišny
212	*Constitutio Antoniniana*, obecné řím. občanské právo	„Antoninus a Rabi"
226	Ardašir, Sásánovci	krize židovské autonomie (exilarcha) v Babylonii
235–284	vojenský císař, hospodářská krize	krize v Palestině
241–273	Šapur I.	Šmu'el, *dina de-malchuta dina*
260–273	Odenat a Zenobia z Palmyry	mesiášské naděje
284–305	Diocletianus	návštěva Palestiny, reformy
313	edikt milánský, tolerance křesťanství	
324	Konstantin samovládcem	christianizace Palestiny

358/9		reforma kalendáře za Hilela II.?
361–363	císař Iulianus	pokus o obnovu jeruzalémského Chrámu
380	Theodosius I.	křesťanství státním náboženstvím
415	opatření Gamli'ela VI.	centrální židovská vláda ohrožena
429	právní ustanovení na konci patriarchátu	redakce Jeruzalémského talmudu
438	*Codex Theodosianus*	omezení židovských práv
od 470	náboženské pronásledování v Babylonii	krize exilarchátu
520		Mar Zutra odchází do Tiberiady
529/534	*Codex Iustinianus*	protižidovské zákony
557	Iustinianova novela 146	zásahy do židovské liturgie
614–628	Palestina pod nadvládou Peršanů	naděje na vpuštění Židů do Jeruzaléma
628/9	Hérakleios v Jeruzalémě	odveta proti Židům
638	Jeruzalém v rukou Arabů	redakce Babylonského talmudu
640	Babylonie arabská, uznání exilarchy	
660–751	Umajjovci, hlavní město Damašek	hospodářský rozkvět Palestiny
748/9	zemětřesení v Syropalestině	úpadek regionu
751	Abbásovci	babylonské židovství politicky v centru
762	založení Bagdádu	Anan, karaité
882–942		Sa'adja Gaon, arabská Bible, filozofie
987		dopis Šeriry Gaona
asi 1040	Seldžukovci dobývají Palestinu	konec babylonských akademií
1058		umírá poslední exilarcha Chizkija
1071		přesun rab. jeruzalémské akademie do Tyru, později do Damašku

REDAKČNÍ POZNÁMKA

Hebrejské termíny a vlastní jména (kromě biblických postav) jsou transkribovány v souladu s pravidly uvedenými v encyklopedii *Judaismus od A do Z* (1998). Při přepisu řeckých výrazů se řídíme pravidly zjednodušené transliterace (českými samohláskovými délkami přepisujeme řecké vokály η, ω a dvojhlásku ου). Jména římských vládců, s výjimkou v češtině zavedených podob Herodes a Konstantin, ponecháváme v jejich latinské podobě (např. Iustinianus). Při přepisu arabštiny jsme dali přednost prosté fonetické transkripci, nerozlišující mezi emfatickými a neemfatickými hláskami (s, d, t, z) a laryngálami (h).

Citace z Bible jsou uváděné dle znění Českého ekumenického překladu, citace z Koránu dle překladu I. Hrbka, citace z *Pirkej Avot* dle překladu B. Noska.

Kurzivu v textu používáme ve trojím smyslu: zvýraznění důležitých pojmů autorem knihy Günterem Stembergerem, zvýraznění původních hebrejských výrazů a zvýraznění názvů děl.

J. B. a R. F.

BIBLIOGRAFIE

Uvedená bibliografie, jež nabízí podrobnější pojednání o světě rabínského judaismu, se omezuje pouze na základní tituly. Většina děl přináší odkazy na další literaturu.

Obecné: The Cambridge History of Judaism. III The Early Roman Period, ed. *W. Horbury* et al.; IV The Late Roman-Rabbinic Period, ed. *S. T. Katz*, Cambridge 1999–2006

I. HISTORICKÝ PŘEHLED

A. a B. PALESTINA

M. Avi-Yonah, Geschichte der Juden im Zeitalter des Talmud, Berlin 1962; *M. Hadas-Lebel*, Jérusalem contre Rome; *A. Linder*, The Jews in Roman Imperial Legislation, Detroit 1987; *P. Schäfer* (ed.), The Bar Kokhba War Reconsidered. New Perspectives on the Second Jewish Rewolt against Rome, Tübingen 2003; *E. M. Smallwood*, The Jews under Roman Rule. From Pompey to Diocletian, Leiden 1976; *G. Stemberger*, Juden und Christen im heiligen Land. Palästina unter Konstantin und Theodosius, München 1987.

C. BABYLONIE

J. M. Gafni, Jehudej Bavel bi-tkufat ha-Talmud (Babylónští židé v období Talmudu), Jerušalajim 1990 (hebr.); *I. M. Gafni*, The Political, Social, and Econimic History of Babylonian Jewry, 224–638 CE, Cambridge History of Judaism IV, 792–820; *J. Neusner*, A History of the Jews in Babylonia, 5 sv., Leiden 1965–1970 (dotisk Atlanta, GA, 1999).

D. OBDOBÍ GAONŮ

R. Brody, The Geonim of Babylonia and the Shaping of Medieval Jewish Culture, New Haven, Conn. 1998; *M. Gil*, A History of Palestine, 634–1099, Cambridge 1992; *M. Gil*, Jews in Islamic Countries in the Middle Ages, Leiden 2004.

II. ORGANIZACE RABÍNSKÉHO JUDAISMU

A. ŽIDOVSKÁ SAMOSPRÁVA V PALESTINĚ

D. Goodblatt, The Monarchic Principle. Studies in Jewish Self-Government in Antiquity, Tübingen 1994; *M. Goodman*, State and Society in Roman Galilee, A. D. 132–212, London 2000; *M. Jacobs*, Die Institution des jüdischen Patriarchen, Tübingen 1995; *L. I. Levine*, The Rabbinic Class of Roman Palestine in Late Antiquity, Jerusalem – New York 1989; *A. Sivertsev*, Private Households and Public Politics in 3rd – 5th century Jewish Palestine, Tübingen 2002; *S. Stern*, Rabbi and the Origins of the Patriarchate, Journal of Jewish Studies 54 (2003) 193–215.

B. ŽIDOVSKÁ SAMOSPRÁVA V BABYLONII

M. Beer, Rašut ha-gola (The Babylonian Exilarchate in the Arsacid and Sassanian Periods), Tel Aviv 1970 (hebr.); *M. Gil*, The Exilarchate, in: *D. Frank* (ed.), The Jews of Medieval Islam. Community, Society, and Identity, Leiden 1995, 33–65; *D. Goodblatt*, The Monarchic Principle (viz II A), 277–311; *J. Neusner*, The Rabbi and the Exilarch, in: *J. Neusner*, Talmudic Judaism in Sasanian Babylonia, Leiden 1976, 108–135.

C. RABÍN

J. Neusner, Talmudic Judaism in Sasanian Babylonia, Leiden 1976, 46–135; *C. Hezser*, The Social Structure of the Rabbinic Movement in Roman Palestine, Tübingen 1997; *R. Kirschner*, Imitatio Rabbini, Journal fot the Study of Judaism 17 (1986) 70–79; *J. L. Rubenstein*, The Culture of the Babylonian Talmud, Baltimore 2003; *G. Stemberger*, Die Ordination der Rabbinen – Idealbild oder historische Wirklichkeit? Trumah 15 (2006) 25–52; *E. E. Urbach*, The Sages. Their Concepts and Beliefs, Jerusalem 1975, 524–648.

D. SYNAGOGA

St. Fine, ed., Sacred Realm: The Emergence of the Synagogue in the Ancient World, New York 1996; *L. I. Levine*, The Ancient Synagogue: The First Thousand Years, New Haven, Conn. 2000; *B. Olson – M. Zetterholm* (eds.), The Ancient Synagogue from its Origins until 200 C. E., Lund 2003; *D. Urman – P. V. M. Flesher* (ed.), Ancient Synagogues: Historical Analysis and Archeological Discovery, 2 sv., Leiden 1995. Liturgie: *I. Elbogen*, Der jüdische Gottesdienst in seiner geschichtlichen Entwicklung, Frankfurt 1931 (dotisk Hildesheim 1995); *J. Heinemann*, Prayer in the Talmud, Berlin 1977; *St. C. Reif*, Judaism and Hebrew Prayer: New Perspectives on Jewish Liturgical History, Cambridge 1993.

E. ŠKOLSTVÍ

C. Hezser, Jewish Literacy in Roman Palestine, Tübingen 2001; *C. Hezser*, The Social Structure (viz II C), 195–214; *D. M. Goodblatt*, Rabinic Instruction in Sasanian Babylonia, Leiden 1975; *D. M. Goodblatt*, The History of the Babylonian Academies, Cambridge History of Judaism IV 821–839; *M. S. Jaffee*, Torah in the Mouth: Writing and Oral Tradition in Palestinian Judaism 200 BCE – 400 CE, Oxford 2001; *S. Lieberman*, The Publication of the Mishan, in: *S. Lieberman*, Hellenism in Jewish Palestine, New York 1962, 82–99; *J. L. Rubenstein*, The Rise of the Babylonian Rabbinic Academy: A Reexamination of the Talmudic Evidence, Jewish Studies. Internet Journal I (2002) 55–68; *G. Stemberger*, Kinder lernen Tora. Rabbinische Perspektiven. Jahrbuch für biblische Theologie 17 (2002) 121–137.

III. NÁBOŽENSKÝ SVĚT RABÍNŮ

A. ZJEVENÍ ZE SINAJE

G. F. Moore, Judaism in the First Centuries of the Christian Era, 3 sv., Cambridge, MA, 1927–1930 (dotisk 1965), I 251–262; *J. Neusner*, The Theology of the Oral Torah, Montreal 1999; *E. E. Urbach*, The Sages (viz II C), 286–314.

B. RABÍNSKÁ HERMENEUTIKA
D. Instone Brewer, Techniques and Assumptions in Jewish Exegesis before 70 CE, Tübingen 1942; *S. Lieberman*, Hellenism (viz II E), 47-82; *D. Patte*, Early Jewish Hermeneutic in Palestine, Missoula 1975; *Chr. Dohmen – G. Stemberger*, Hermeneutik der Jüdischen Bibel und des Alten Testaments, Stuttgart 1996.

C. HALACHA
F. Böhl, Gebotserschwerung und Rechtsverzicht als ethisch-religiöse Normen in der rabbinischen Literatur, Freiburg 1971; *K. Müller*, Tora für die Völker. Die noachidischen Gebote und Ansätze zu ihrer Rezeption im Christentum, Berlin 1998; *J. Neusner*, The Theology of the Halakhah, Leiden 2001; *J. Neusner*, The Halakhah: Historical and Religious Perspectives, Leiden 2002; *E. E. Urbach*, The Sages (viz II C), 315–399.

D. HAGADA
L. Ginzberg, The Legends of the Jews, 7 sv., Philadelphia 1909–1938; *G. F. Moore*, Judaism (viz III A); *J. Neusner*, The Idea of History in Rabbinic Judaism, Leiden 2004; *P. Schäfer*, Studien zur Geschichte und Theologie des rabbinischen Judentums, Leiden 1978; *E. E. Urbach*, The Sages (viz II C); *G. Vermes*, Scripture and Tradition in Judaism, Leiden 1961.

E. MYSTIKA
J. R. Davila, Descenders to the Chariot. The People behind the Hekhalot Literature, Leiden 2001; *R. Elior*, The Three Temples: On the Emergence of Jewish Mysticism, Oxford 2004; *A. P. Hayman*, Sefer Yesira. Edition, Translation and Text-Critical Commentary, Tübingen 2004; *P. Schäfer*, Der verborgene und offenbare Gott: Hauptthemen der frühen jüdischen Mystik, Tübingen 1991; *G. Scholem*, Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen, Frankfurt 1967.

IV. KULTURNÍ RÁMEC

A. ŽIDOVSTVÍ A HELÉNISMUS
L. H. Feldman, Jew and Gentile in the Ancient World: Attitudes and Interactions from Alexander to Justinian, Princeton, NJ, 1993; *H. A. Fischel*, Rabbinic Literature and Greco-Roman Philosophy; Leiden 1973; *M. Hengel*, Judentum und Hellenismus, Tübingen 1973; *P. W. van der Horst*, Ancient Jewish Epitaphs, Kampen 1991; *P. W. van der Horst*, Japheth in the Tents of Shem: Studies on Jewish Hellenism in Antiquity, Leuven 2002; *L. I. Levine*, Judaism and Hellenism in Antiquity: Conflict or Confluence? Seattle, Wash., 1998; *S. Lieberman*, Hellenism (viz II E); *S. Lieberman*, Greek in Jewish Palestine, New York 1965; *P. Schäfer* (ed.), The Talmud Yerushalmi and Graeco-Roman Culture, 3 sv., Tübingen 1988–2002.

B. ÍRÁNSKÉ VLIVY
Y. Elman, Middle Persian Culture and Babylonian Sages: Accommodation and Resistance in the Shaping of Rabbinic Legal Tradition, in: Ch. E. Fonrobert – M. S. Jaffee (eds.), The Cambridge Companion to the Talmud and Rabbinic Literature, Cambridge 2007, 165–197; *I. Gafni*, Babylonian Rabbinic Culture, in: D. Biale (ed.), Cultures of the Jews. A New History,

New York 2002, 223–265; *R. Kiperwasser – D. D. Y. Shapira*, Irano-Talmudica I: The Three--Legged Ass and Ridyā in B.Ta'anith, AJS Review 32 (2008) 101–116; *S. Shaked – A. Netzer* (eds.), Irano-Judaica, 5 sv., Jerusalem 1982–2003; *J. Neusner*, Judaism and Zoroastrianism at the Dusk of Late Antiquity, Atlanta, GA. 1993.

C. ŽIDOVSTVÍ A KŘESŤANSTVÍ

D. Boyarin, Border Lines. The Partition of Judaeo-Christianity, Philadelphia 2004; *N. R. M. de Lange*, Origen and the Jews. Studies in Jewish-Christian Relations in Third Century Palestine, Cambridge 1976; *J. Maier*, Jesus von Nazareth in der talmudischen Überlieferung, Darmstadt 1992; *J. Maier*, Jüdische Auseinandersetzung mit dem Christentum in der Antike, Darmstadt 1982; *S. C. Mimouni*, Le judéo-christianisme ancien. Essais historiques, Paris 1998; *J. Neusner*, Aphrahat and Judaism. Atlanta, GA. 1999; *D. Rokéah*, Justin Martyr and the Jews, Leiden 2002; *M. Simon*, Verus Israel, Paris 1964; *P. Schäfer*, Jesus im Talmud, Tübingen 2007; *G. Stemberger*, Contacts between Christian and Jewish Exegesis in the Roman Empire, in: M. Sæbø (ed.), Hebrew Bible/Old Testament. The History of its Interpretation, I/1: Antiquity, Göttingen 1996, 569–586.

D. RABÍNI A GNÓZE

P. S. Alexander, Jewish Elements in Gnosticism and Magic c. CE 70 – c. CE 270, Cambridge History of Judaism III, 1052–1078; *S. Lieberman*, Texts and Studies. New York 1974, 228–234; *G. Scholem*, Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism, and Talmudic Tradition, New York 1965; *A. F. Segal*, Two Powers in Heaven. Early Rabbinic Reports about Christianity and Gnosticism. Leiden 1977; *C. Thoma*, Rabbinische Reaktionen gegen die Gnosis. Judaica 44 (1988) 2–14; *K.-W. Tröger* (ed.), Altes Testament, Frühjudentum, Gnosis, Gütersloh 1980.

E. RANÉ ŽIDOVSKÉ UMĚNÍ

S. Fine, Art and Judaism in the Greco-Roman World: Toward a New Jewish Archaeology, Cambridge 2005; *E. R. Goodenough*, Jewish Symbols in the Greco-Roman Period. New York 1953–1968; *R. Hachlili*, Ancient Jewish Art and Archaeology in the Land of Israel, Leiden 1988; *R. Hachlili*, Ancient Jewish Art and Archaeology in the Diaspora, Leiden 1998; *G. Stemberger*, Biblische Darstellungen auf Mosaikfußböden spätantiker Synagogen, Jahrbuch für biblische Theologie 13 (1998) 145–170; *K. Weitzmann – H. L. Kessler*, The Frescoes of the Dura Synagogue and Christian Art, Washington, DC, 1990.

F. POD ISLÁMSKOU NADVLÁDOU

C. Bakhos, Ishmael on the Border. Rabbinic Portraits of the First Arab, Albany, NY, 2006; *J. Erder*, Avelej Cijon ha-kara'im u-megilot Kumran: Le-toldot chalufa le-jahadut rabanit (The Karaite Mourners of Zion and Qumran Scrolls: On the History of an Alternative to Rabbinic Judaism). Tel Aviv 2004 (hebr.); *S. D. Goitein*, A Mediterranean Society, 6 sv., Berkeley 1967–1993; *M. Polliack* (ed.), Karaite Judaism: A Guide to its History and Literary Sources, Leiden 2003.

ZKRATKY A ZDROJOVÉ TEXTY

1. MIŠNA, TOSEFTA, TALMUDY

Z Mišny se cituje kapitola (římská čísla) a mišna (arabská čísla), např. AZ I,1; v případě Babylonského talmudu se uvádí list a folio *a* nebo *b*, např. AZ 2b; citáty z Jeruzalémského talmudu jsou označeny písmenem „j", např. jAZ I,1, 39a: první čísla odpovídají kapitole a halaše (podobně jako v Mišně), třetí udává folio a sloupec. Citáty z Tosefty uvádí písmeno T (TAZ I,1: následuje zkrácený údaj kritického vydání: L. = S. Lieberman, *Tosefta*, New York 1955 nn; R. = K. H. Rengstorf (ed.), *Die Tosephta*, Stuttgart 1960 nn; kde nejsou k dispozici nová vydání: Z. = M. Zuckermandel, *Tosephta*, Pasewalk 1880, dotisk Jeruzalém 1963).

	Avot	Chul	*Chulin*	Oha	*Ohalot*
Ara	*Arachin*	Jad	*Jadajim*		*Pe'a*
AZ	*Avoda Zara*	Jev	*Jevamot*	Pes	*Pesachim*
BB	*Bava batra*		*Joma*	RHŠ	*Roš ha-šana*
Bech	*Bechorot*	Kid	*Kidušim*	Sanh	*Sanhedrin*
Bra	*Brachot*	Kil	*Kil'ajim*		*Sota*
Bej	*Bejca*	Kri	*Kritot*		*Suka*
Bik	*Bikurim*	Ktu	*Ktubot*	Šab	*Šabat*
BK	*Bava kama*	Ma'as	*Ma'asrot*	Švi	*Švi'it*
BM	*Bava meci'a*	Mak	*Makot*	Švu	*Švu'ot*
Edu	*Edujot*	Meg	*Megila*	Ška	*Škalim*
Eru	*Eruvin*	Men	*Menachot*	Ta'an	*Ta'anit*
Git	*Gitin*	Mik	*Mikva'ot*	Tem	*Temura*
Hor	*Horajot*	MK	*Mo'ed katan*	Tru	*Trumot*
Chag	*Chagiga*	Naz	*Nazir*	Zva	*Zvachim*
	Chala	Ned	*Nedarim*		

2. DALŠÍ TEXTY

Avraham ibn Dá'ud: G. D. Cohen, *A Critical Edition with an Introduction* and *Notes of the Book of Tradition (Sefer ha-Qabbalah) by Abraham Ibn Daud*, Philadelphia 1967

Ant. *Antiquitates Judaicae* („Židovské starožitnosti")

ARN *Avot de-rabi Natan*, text A nebo B; H.-J. Becker (ed.), *Avot de-rabi Natan. Synoptische Edition bei der Versionen*, Tübingen 2006

BhM *Bet ha-Midrasch*, ed. A. Jellinek, 6 dílů ve 2 svazcích, Jeruzalém 1938

BJ *Bellum Judaicum* („Válka židovská")

CJ *Codex Iustinianus*

Cth *Codex Theodosianus*

DtR *Devarim (Deuteronomium) Raba*; vedle obvyklého textu existuje také verze L. = S. Lieberman, *Midrash Debarim Rabbah*, Jerusalem 1964

ExR *Šemot Raba* (velký midraš ke knize Exodus)

GnR *Be-rešit Raba* (velký midraš ke knize Genesis); Th-A = J. Theodor – Ch. Albeck, *Midrash Bereshit Rabba. Critical Edition with Notes and Commentary*, Jerusalem 1965

KazR *Kohelet Raba* (velký midraš ke knize Kazatel)

Literatura *hejchalot*: *Synopse zur Hekhalot-Literatur*, ed. P. Schäfer, Tübingen 1981; *Übersetzung der Hekhalot-Literatur*, ed. P. Schäfer, (sv. 1 s K. Hermannem), 4 sv., Tübingen 1987–1995

LvR *Va-jikra Raba* (velký midraš ke knize Leviticus); M. = M. Margulies, *Midraš Va-jikra raba*, 5 sv., Jeruzalém 1953–60

Mechilta L.= J. Z. Lauterbach, *Mekilta de Rabbi Ishmael*, 3 sv., Philadelphia 1933–1935; E.-M. = J. N. Epstein – E. C. Melamed, *Mechilta de-rabi Šim'on ben Jochaj*, Jeruzalém 1965

MidrŽ *Midraš Tehilim* (Midraš k Žalmům); B. = S. Buber, *Midrasch Tehillim*, Wilna 1892, dotisk Jerusalem 1966

PesR *Pesikta rabati*; U. = R. Ulmer, P*esiqta Rabbati. A Synoptic Edition of Pesiqta Rabbati*, sv. 1–2 Atlanta, GA, 1997–1999; sv. 3 Lanham 2002

PlR *Ejcha Raba* (velký midraš ke knize Pláč); B. = S. Buber, *Midraš Ejcha Rabati*. Vilnius 1899, znovu vyd. Hildesheim 1967

PísR *Šir ha-širim Raba* (velký midraš ke knize Píseň písní)

PRE *Pirkej de-rabi Eli'ezer*; B.-Kl. = Pirke de-Rabbi Elieser. Podle benátské edice z roku 1544 se zohledněním varšavské edice z roku 1852 zpracoval a přeložil D. Börner-Klein, Berlin 2004

PRK *Pesikta de-rav Kahana*; M. = B. Mandelbaum, *Pesiqta de Rab Kahana, 2 sv.*, New York 1962

Seder Elijahu Raba, ed. M. Friedmann, Wien 1902

Sifra W.= I. H. Weiss, *Sifra debei Rab*, Wien 1862

Sifrej Dt Sifrej k Deuteronomiu; F. = H. S. Horovitz – L. Finkenstein, *Siphre Deuteronomium*, Berlin 1939, dotisk New York 1969

Sifrej Nu Sifrej k Numeri; H. = H. S. Horovitz, *Siphre D'be Rab. Fasciculus primus: Siphre ad Numeros adjecto Siphre zutta*, Jerusalem 1966

Sifrej Zuta H. viz Sifrej Nu

Šerira Gaon: Schl. = M. Schlüter, *Auf welche Weise wurde die Mishna geschrieben? Das Antwortschreiben des Rav Sherira Gaon*, Tübingen 1993

REJSTŘÍK OSOBNÍCH JMEN

Aba *75, 214*
Aba bar Kahana *132, 144, 164*
Abahu *148, 150, 161n, 183*
Abaje *91, 96*
Aba Tachana *136*
Abraham *33, 115, 119, 120, 124, 134, 144, 149, 169, 181, 194, 199, 205–207*
Abú Bakr *44*
Abú ʻÍsa al-Isfahání *213*
Abun *192*
Afrahat *177, 179*
Agrippa I. *19*
Agrippa II. *53*
Ahmad ibn Túlún *48*
Acha *114, 132n, 147*
Acha bar Ja'akov *123*
Akiva *22–27, 40, 73n, 97, 99n, 114, 120, 142, 148, 153n, 166, 167, 168, 178, 184*
Albo, J. *179*
Alexandr Veliký *159*
al-Hákim *49*
ʻAlí ibn Abí Tálib *45*
Ami *95, 101, 148*
Anan ben David *69, 209, 210, 211*
Anaxagoras *170*
Antoninus Pius *25, 35, 54, 76*
Ardašír I. *67*
Aristobúlos II. *19, 160*
Áron *145, 169, 194, 196n, 200*
Artapan III. *39*
Artapan V. *41*
Asi *95, 97, 101*
Aši *42*
Avdimi bar Chama *123*
Avraham ibn Dá'ud *14, 43, 45, 69*
Avtaljon *118*

Bahram V. *42*
Bachja ibn Pakuda *141*
Bar Kapara *162*
Benaja *101*
Benjamin z Tudely *46*
Berechja *156*
Brurja *97, 165*
Bustanaj *45, 69, 212*

Cádok *210*
Caracalla *26, 28, 30*
Claudius *35, 39*
Constantius II. *31*
Cyprianus *180*

David *145, 147*
Dimi *75*
Dio Cassius *39*
Diogenés *165*
Diocletianus *29, 30, 57, 101, 160*
Domitianus *22*

Efraim Syrský *177*
Eirénaios z Lyonu *175*
El'azar *112, 151, 166*
El'azar ben Arach *149*
El'azar ben Azarja *22, 60, 100, 112, 142*
El'azar ben Dama *184*
El'azar ben Pedat *118*
El'azar ben rabi Šim'on *169*
El'azar z Modi'in *63, 115*
Eliáš *204*
Eli'ezer *96n, 147, 162, 164n*
Eli'ezer ben Horkenos *99n, 102, 114, 184*
Eli'ezer ben Ja'akov *124*
Eli'ezer ben Jose ha-Galili *116, 119*
Eli'ezer ha-Kapara *98*
Eliša ben Avuja *153, 162, 166, 188n*
Epifanios ze Salamíny *31, 174*
Epikúros *164, 166*
Eusebios z Kaisareje *39, 56, 164, 174n, 178n*
Ezau *206, 207, 208*
Ezdráš *79, 87, 89*

Filón Alexandrijský *80, 89, 159, 169n, 178, 197, 199, 211*

Gamli'el I. *59*
Gamli'el II. *21n, 53–54, 59n, 71, 88, 99n, 115, 160n, 163n*
Gamli'el III. *56, 59, 75*
Gamli'el IV. *59*
Gamli'el V. *58n*
Gamli'el VI. *35, 58n, 64*
Geniva *68*

Hadrianus *23, 25, 164*
Haj Gaon *214n*
Hamnuna *128*
Hárún ar-Rašíd *46, 207*

Hégésippos *30*
Hérakleios *37, 43*
Herodes *19, 38, 53, 55, 154, 159, 191*
Herodes Antipas *101*
Hieronymus *31, 56, 58, 174, 176, 178n*
Hilel *38n, 53, 59, 67, 73, 112, 114, 116–119, 125, 127, 134, 165, 168, 205, 210*
Hilel ben Gamli'el III. *178*
Hilel II. *32, 58, 59*
Hipparchia *165*
Homér *164, 167, 168–170*
Hošaja *102*
Huna *66, 68, 103*
Huna bar Mar Zutra *42*
Huna bar Natan *42, 171*
Huna V. *68*
Huna VI. *68*
Husrav II. *36, 43, 45, 68, 174*
Hyrkán II. *19, 160*

Chagaj *98, 113*
Chami bar Chanina *76*
Chananel ben Chuši'el *215*
Chananja *40, 101*
Chananja ben Akašja *131*
Chananja ben Teradjon *99*
Chanina *99, 124, 152*
Chanina bar Chama *101*
Chanina bar Papa *143*
Chanina ben Teradjon *151*
Chija *40, 54, 62, 66n, 72–74, 95, 144*
Chija bar Aba *144*
Chirbet Šema *83*
Chiwi al-Balch *210, 213*
Chizkija *46, 69*
Idit *185*
Isfahání, H. *42*
Iulianos *32n, 42, 58*
Iustinianus *34, 36, 59, 200*
Iústinos *56, 173, 175, 176, 179n*
Izák *119, 181, 191, 194–197, 199n, 205n*
Izates II. *39*
Izmael *205–208*

Ja'akov *139, 184*
Jákob *119, 123n, 146, 197, 205n*
Janaj *101*
Jan Zlatoústý *31*
Jazdegerd *66*
Jazdegerd I. *42*
Jazdegerd II. *42*
Jazdegerd III. *45*
Jehošu'a *99, 147, 161, 162*
Jehošu'a ben Gamla *95*
Jehošu'a ben Levi *91, 99, 113, 144, 147, 184*
Jehošu'a ben Perachja *183*
Jehuda *94, 97n, 103, 114, 133, 136, 149, 152, 163, 169*
Jehuda bar Nachmani *105*
Jehuda bar r. Šim'on *132*
Jehuda ben Baba *26, 74*
Jehuda ben Batira *40, 99*
Jehuda ha-Nasi (Rabi) *26n, 53–57, 59, 63, 66n, 72–74, 76n, 98–103, 123n, 127n, 132n, 139, 161–163, 167*
Jehuda III. *59*
Jehuda IV. *59*
Jehuda Nesi'a *56n, 95, 160, 178*
Jehudaj Gaon *213n*
Ježíš *59, 71, 81, 89, 173, 175, 180–184*
Jicchak *45, 79, 91, 131n, 136, 142n*
Jicchak bar Marijon *138*
Jicchak Napacha *77, 142*
Jirmeja *101*
Jišma'el *22n, 40, 102, 105, 114, 116, 119, 121, 133n, 148, 151, 155, 161, 184, 207, 210*
Jišma'el ben rabi Josi *63*
Jochanan *28, 57, 72, 102, 123, 133, 135, 140n, 144, 146, 149, 151, 161n, 185, 192*
Jochanan bar Napacha *101*
Jochanan ben Broka *134*
Jochanan ben Zakaj *21n, 53, 61, 71, 99n, 148n*
Jona *101, 150*
Jonatan *142, 162, 189*
Jose *99, 101, 152*
Jose ben Akiva *94*
Josef (am.) *73*
Josephus Flavius *20, 59, 80, 82, 92, 95, 99, 137, 145, 159, 196, 199*
Josi ben rabi Bun *67*
Jošija *169*

Kahana *69, 104*
Kavád I. *42, 43*
Kelsos *178, 182n*
Kléméns Alexandrijský *179*
Konstantin *30–32, 34n, 57, 76, 174*
Kýros *38*

Levi *54, 124, 142, 144, 147*
Levi bar Chajta *162*
Licinius *30*

Maimonides *101, 164*
Mání *41, 101*
Marcus Aurelius *26, 167*
Mar Šmu'el *103*
Mar Ukba *66, 68*
Mar Zutra *42, 65n, 68*
Mar Zutra III. *68, 101, 212*
Maša'alláh *45*

Matja *99*
Maurikios *36*
Mazdak *42*
Me'ir *26, 27, 75, 98, 101, 104–106, 135, 139–141, 151, 164n, 185*
Mojžíš *56, 60, 74, 82, 84, 88, 112–115, 124, 127n, 140, 145, 154, 169n, 179, 185, 188, 194n, 197n, 202, 205*
Muhammad *44, 49, 203–208*
al-Mu'tadid *47*
al-Mutawakil *46*

Nabukadnezar *24, 102*
Naháwendí, B. *211*
Nachman *143n, 185*
Nachman bar Jicchak *105, 136, 143*
Nachum bar Simaj *192*
Natan *40, 65, 104n, 139, 171*
Natan ha-Bavli *44, 69, 106*
Natronaj bar Chabibaj *214*
Nero *19*
Nikéforos II. Fókas *49*

Odenat *29, 103*
Órigenés *55, 64, 102, 155, 174, 176, 178–180, 182*
Orosius *39*
Ošaja *152*

Papa *171*
Pavel *59, 173*
Peroz *42, 68, 171*
Pirkoj ben Baboj *214*
Pompeius *19, 160, 163*
Ptolemaios III. Euergétos *80*

Qirqisání, J. *210*
Quietus, L. *23, 39, 160*
Quintilianus *165*

Raba *66, 72*
Raba bar Chana *73, 151, 172*
Raba bar Nachmani *75, 106*
Rav *41, 68n, 74, 95, 103, 131, 136, 138, 151n, 185, 192*
Rava *68, 70, 95n, 123n, 133, 152*
Ravin *133*
Rufus, T. *24, 142*

Sa'adja Gaon *128, 210, 211, 213*
Salmanassar V. *38*
Saul *56*
Severus, S. J. *24*
Simlaj *127, 188*
Sófronios *47*
Sókratés *165*
Sulajmán *48*

Šamaj *73, 111n, 114, 127, 134*
Šapur I. *41*
Šapur II. *42*
Šemaja *118*
Šerira Gaon *14, 42–46, 68, 101–103, 208*
Šim'on *169*
Šim'on bar Aba *161*
Šim'on bar Jochaj *26, 131, 146, 207n*
Šim'on bar Kochba (Koziba) *24–26, 54, 174n, 180*
Šim'on ben Azaj *96, 139, 153, 166, 190*
Šim'on ben El'azar *135*
Šim'on ben Gamli'el *104*
Šim'on ben Gamli'el I. *21, 59*
Šim'on ben Gamli'el II. *22, 26, 40, 53n, 59, 71, 104, 145, 162n*
Šim'on ben Jehocadak *133*
Šim'on ben Lakiš *57, 120*
Šim'on ben Pazi *142*
Šim'on ben Šetach *94*
Šim'on ben Zoma *153n, 166n*
Šim'on ha-Pakuli *88*
Šmu'el *41, 66, 68n, 97, 163, 172, 185*
Šmu'el bar Aba *54*
Šmu'el bar Nachman *146, 155*
Šmu'el ha-Nagid *140, 214*

Tacitus *20*
Tarfon *185*
Tertullinus *180*
Thalés *165*
Theodosius *35*
Titus *19, 24*
Traianus *23, 39, 160*
Turbus, Q. M. *23, 160*

'Umar I. *44n, 47, 207*
'Umar II. *45*

Valerianus *29*
Vespasianus *19, 21*
Vologas I. *66*

Ze'era *99, 101, 143n, 152*
Zenobie *29*

Adiabene *39, 177*
Aelia Capitolina *23n, 26, 28, 30, 174*
Alexandrie *80–82, 168, 179, 183, 211, 213*
Antiochie *33*
Aškelon *47, 163*

Bagdád *40, 45, 48, 212n*
Basra *45*
Bejt Alfa *83, 191, 193–195, 197, 200n*
Bejt Guvrin *28, 162, 174*
Bejt Še'an *84, 174, 191, 195, 199–201*
Bejt Še'arim *25, 27, 32, 99, 101, 163, 191, 193, 198n*
Betar *24n*
Betlém *31, 174, 176*
Bnej Brak *23, 99*
Bordeaux *31*

Cipori *27n, 31n, 36, 59, 62, 76, 84, 99–102, 163, 184, 191, 193–195, 197, 199*

Dabura *98*
Damašek *36n, 48n, 208, 210, 212*
Diokaisareia *28, 31, 101*
Diospolis *28, 31*
Dor *82*
Dúra Európos *82, 191n, 194, 195–199*

Edessa *37*
Ejn Gedi *84, 201*
Elefantina *80*
Eleutheropolis *28, 174*

Fajjúm *80*
Fez 47
Flavia Neapolis *28*
Fustát (Káhira) *213*

Gamla *80, 82*
Gaza *37, 47, 163, 194*
gematrie *120, 128*

Haifa *47*
Hebron *48*
Héródeion *19, 81n*
Hucal *40, 70, 79*

Chalkedón *174*
Chamat Gader *98*
Chamat Tiberias *57, 83n, 101, 163, 193, 199, 201*
Chorazin *84*

Javne *14, 21n, 26n, 53n, 59–61, 88, 99n, 173, 181*
Jericho *84, 191, 198, 202, 209*
Jeruzalém *19–21, 23–26, 31, 33, 37, 47–49, 53–56, 60, 80–84, 91n, 95, 101n, 135, 137, 159n, 170, 174n, 204, 208, 210, 212–215*

Kafarnaum *81, 83, 84, 98*
Káhira viz Fustát
Kairuán *47, 103, 214*
Kaisareia *28, 30, 36n, 62, 82, 91, 100, 102, 162n, 174, 176, 178*
Kartágo *37*
Kfar Aziz *102*
Konstantinopolis *30, 36, 58*
Ktésifón *41, 66*
Kufa *45*
Kumrán *21, 126, 148, 159, 187, 209*

Leontopolis *80*
Lod *23, 28, 31, 48, 99n, 102, 182*

Machairús *19*
Machoza *40*
Masada *19, 81n, 191*
Medína *44*
Mechasja *102*
Meron *83*
Merot *98*
Mosul *45*
Muraba'at *24*

Na'aran *191, 194n, 201*
Nachal Chever *24, 159*
Nazaret *81*
Nehardea *39, 40n, 45, 75, 79, 102–104, 196*
Nehar Pekod *40*
Nisibis *39n*

Palmyra *29*
Pella *30, 173*
Pumbedita *15, 40, 45–47, 75, 103n, 212*
Ramla *47–49*
Sachnin *99*
Skythopolis *174*
Sóar *20*
Sura *15, 40n, 45–47, 102–104, 212n*
Susija *84*
Tiberias *31, 36n, 47n, 57, 59, 62, 82, 92, 98, 100–102, 212*
Tyros 49
Uša *25–27, 40, 53n, 59, 124*

Achajmenovci *38*
am ha-arec 73, 77
amoraité *14*
Arsakovci *38*

Bar Kochbovo povstání *20, 22n, 25n, 40, 54n, 74, 102, 151, 174*
binjan av 117n
Bújovci *47*

Codex Iustinianus 34
Codex Theodosianus 34

demiurg *187–189*
Den smíření *81, 86, 129, 133*
Dialog s Židem Tryfónem 56, 180

ebjonité *175*
Epistola ad Africanum 55
eruv 126, 129
etnarcha *53*
exilarcha *14, 56, 65–70, 209n, 212–215*

farizejové *19, 21, 53, 71, 72, 79n*
fátimovci *49*

Granada *47*
gezera šava 117n
gezerot 113
gnóze *13, 148, 153, 175, 183–185, 187–190*

hagada *14, 106n, 110, 113, 116n, 140–145, 148, 154n*
halacha *14, 98n, 101, 104–107, 110, 113n, 116n, 122, 125–130, 132, 134–138, 140–143, 145, 147n, 154, 171, 209–211, 213n*
hejchalot 148, 150, 152–156, 189
hekeš 117
helénismus *13, 117, 148*

Chrám *13–15, 19–21, 24–27, 32n, 37–39, 42, 53, 58, 71n, 79–82, 84, 88n, 94n, 99, 102, 117, 129n, 132, 136n, 153–156, 159, 173, 184, 191, 197, 199n, 205, 207–209*

Igrat (Agrat) bat Machalat *172*

kal va-chomer 117n
karaité *48, 69, 209–211, 213*
ketuba 126
Kitova válka *23, 160n*
Korán *203–205, 208*
kvartodecimáni *32*

ma'amadot 80
ma'ase be-rešit 148–150, 155
ma'ase merkava 148n, 152, 155

mandejci *187*
manichejci *187*
Mesiáš *31, 146n, 173, 207n*
Metatron *155, 185, 188, 207*
Mišna *27, 31, 36, 41, 55, 60, 70, 72, 80, 86n, 91, 96–98, 101n, 104n, 113, 115, 125, 128–130, 136n, 143, 168*

noemovská přikázání *123, 132*
Nový rok *129*

patriarcha *14, 53–59, 61, 63– 67, 73–76, 174*
Peroz Šapur *45*
pticha 90
Ptolemaiovci *146*

saducejové *21, 210*
Samařané *34, 142*
Sanhedrin *59–61*
Sásánovci *41, 44, 67, 69*
savoraité *14*
Seder olam zuta 42
Seder tana'im ve-amora'im 42
Sefer jecira 150n
Sefer Zerubavel 37
Seldžukovci *49*
Seleukovci *38, 146*
sfirot 150
schrána na Tóru *83n, 88*
sikariové *19n*
Sukot *129*

Šema *83, 86–88*
šchina 169
Ši'ur koma 155n
Šmone esre 22, 79, 87n

takanot 113
Talmud *30, 47, 66, 68n, 72, 74, 76n, 79, 85, 90n, 95n, 98n, 101–106, 113, 118, 128, 136, 140, 143, 152, 155, 170–172, 181, 183, 187, 212–215*
tanaité *14, 71*
Toldot Ješu 182
Tóra *13, 72–75, 77, 80, 94–98, 102, 106, 111–116, 118, 120–128, 131, 133n, 136–139, 148–151, 153–155, 204, 206, 210, 214*
Tosefta *27, 71n, 82, 99, 105, 114, 125, 128*
Umajjovci *48*
'Umarova smlouva *45*

zélóti *19, 95*
zoroastrismus *41*

židokřesťané *30, 173–176, 179–181, 183, 185*
Židovská válka *80*

Židovská Bible

Gn 1,1 *119*
Gn 1,26 *188*
Gn 2,16 *132*
Gn 9,4 *132*
Gn 9,27 *162*
Gn 14,14 *120*
Gn 16,12 *123*
Gn 18,22 *169*
Gn 19,36 *123*
Gn 22,3 *134*
Gn 26,5 *124*
Gn 27,22 *123*
Gn 27,40 *123*
Gn 32,12 *28*
Gn 49,10 *67*

Ex 3,6 *119*
Ex 19,17 *123*
Ex 20,2 *143*
Ex 20,3 *128*
Ex 20,4 *191*
Ex 20,13 *122*
Ex 20,15 *119*
Ex 22,9 *119*
Ex 23,19 *119, 127*
Ex 24,1 *185*
Ex 24,7 *123*
Ex 34,27 *113*
Ex 35,31 *152*

Lv 1,2 *119*
Lv 18,4 *124*
Lv 18,5 *133*
Lv 18,30 *127*
Lv 19,11 *119*
Lv 26,1 *192*
Lv 26,42 *119*
Lv 27,7 *118*

Nu 9,2 *117*
Nu 9,6 *169*
Nu 11,16 *60*
Nu 15,31 *115*
Nu 19,2 *131*
Nu 21,16–18 *198*
Nu 26,24–26 *88*
Nu 27,22n *74*

Dt 8,3 *143*
Dt 11,19 *95*
Dt 15,9 *112*
Dt 16,20 *99*
Dt 17,6 *118*
Dt 17,11 *126n*
Dt 17,16 *131*
Dt 17,17 *131*
Dt 23,19 *184*
Dt 27,9 *124*
Dt 29,8 *124*
Dt 32,14 *143*
Dt 32,39 *188*
Dt 33,2 *122*
Dt 33,4 *128*
Dt 34,9 *74*

2S 23,5 *97*

1Kr 10,29 *131*
1Kr 11,4 *131*

2Kr 24nn *38*

Ezd 1,11 *65*
Ezd 7,24 *68*

Neh 8,7 *89*

Ž 26,8 *91*
Ž 31,19 *151*
Ž 45,3 *162*
Ž 95,7 *147*
Ž 101,7 *154*
Ž 116,15 *153*
Ž 119,14 *138*
Ž 119,126 *114*
Ž 127,1 *96*
Ž 130,1 *83*

Př 1,14 *189*
Př 3,19–20 *152*
Př 4,23 *132*
Př 5,8 *184*
Př 8,15 *68*
Př 8,22 *111*
Př 25,16 *153*

Kaz 1,10 *113*
Kaz 5,5 *153*
Kaz 9,14–15 *170*
Kaz 12,12 *133, 168*

Pís 1,4 *153*
Pís 5,10–16 *156*

Iz 2,3 *95*
Iz 3,4 *56*
Iz 8,14 *55*
Iz 14,5 *208*

Jr 21,12nn *66*
Jr 25,26 *120*
Jr 52,28–30 *38*

Ez 1,24 *154*
Ez 1,26–28 *155*
Ez 11,16 *79*

Abd 1,4 *146*

Za 2,12 *169*

Nový zákon

Mt 13,54 *81*

Mk 1,21 *81*
Mk 15,1 *59*

Sk 6,9 *81*
Sk 8,3 *56*
Sk 22,3 *59*

Apokryfy

4Ezd 13 *38*

Josephus Flavius

Ant. XII,138 *59*
Ant. XIV,167 *59*
Ant. XIV,202 *137*
Ant. XVII,23nn *38*

Vita 277.300 *82*

Codex Theodosianus

CTh II,1,10 *64*
CTh XVI,8,2 *57*
CTh XVI,8,2.4 *76*
CTh XVI,8,8 *57, 64*
CTh XVI,8,11 *58*
CTh XVI,8,13 *58*
CTh XVI,8,13 *76*
CTh XVI,8,14 *58*
CTh XVI,8,15 *58*
CTh XVI,8,17 *58*
CTh XVI,8,22 *58, 64*
CTh XVI,8,29 *58, 61*
CTh XVI,8,29 *101*

Mišna

Bra I,4 *88*
Bra II,2 *87, 122*
Bra V,4 *88*
Bra IX,5 *114*

Pe'a II,6 *113*

Kil IX,3 *84*

Švi X,3 *113*

Šab XVI,1 *84, 99*

Joma III,10 *39*
Joma VII,1 *81*

RHŠ IV,1–4 *61*

Ta'an IV,2 *80*

Meg I,3 *85*
Meg I,8 *162*
Meg III,4 *86, 91n*
Meg III,6 *86*
Meg IV,1–4 *86*
Meg IV,2 *87*
Meg IV,3 *85*
Meg IV,5 *88*
Meg IV,10 *149*

Chag I,8 *125*
Chag II,1 *149, 151, 153*

Sota III,4 *96*
Sota IX,14 *23, 160*
Sota IX,15 *31, 97*
Sota XI,15 *141*

Git V,6 *20*
Git V,8 *77*

Kid I,10 *115*
Kid IV,14 *124*

BK II,5 *118*

BB II,3 *95, 97*

Sanh I,2 *61*
Sanh I,5–6 *60*
Sanh IV,5 *187*
Sanh X,1 *164*
Sanh X,3 *38*

Mak III,12 *92*
Mak III,16 *131*

Švu I,1 *128*
Švu IV,10 *92*

Edu VII,7 *22, 54*
Edu VIII,7 *113*

AZ I,7 *160*
AZ III,4 *160*

Avot I,1 *112, 127*
Avot I,2 *139*
Avot II,2 *75*
Avot II,12 *135*
Avot II,14 *164, 166*
Avot III,1 *189*
Avot III,15 *111*
Avot IV,2 *139*
Avot IV,5 *75, 134*
Avot IV,7 *97*
Avot IV,8 *63*
Avot V,10 *136*
Avot V,21 *96*

Bech IV,4 *63*
Bech IV,6 *63*

Ara IV,4 *118*

Tam VII,2 *88*

Oha I,8 *128*

Jad III,5 *60*
Jad IV,3 *113*
Jad IV,6 *167*

Tosefta

TBra VI,9 *131*

TŠab VII,18 *55*
TŠab XII,12 *135*
TŠab XIII,5 *184*

TSuk IV,5 *81*
TSuk IV,6 *82*

TMeg II,17 *81*
TMeg III,1–4 *86*
TMeg III,10 *86*
TMeg III,12 *86*
TMeg III,23 *83*
TMeg III,31.34 *149*

TChag II,3–4 *153*
TChag II,5 *154*

TSota XIV,9 *114*
TSota XV,8 *161*

TKid I,11 *94*
TKid V, 21 *124*

TSanh I,7 *63*
TSanh VII,1 *99*
TSanh VII,11 *117*

TŠvu III,1–2 *136*

TEdu III,4 *71*

TAZ I,20 *161*

TChul II,22 *184*
TChul II,24 *184*

TMik VII, 11 *61*

Jeruzalémský talmud

jBra I,5, 3c *88*
jBra II,9, 5d *92*
jBra IV,1, 7c–d *60, 100*
jBra IV,6, 8c *67*
jBra V,1, 8d *93*
jBra V,1, 9a *144*
jBra IX,1, 12d–13a *188*
jBra IX,2, 13c *167*

jPe'a I, 15d *133*
jPe'a II,6, 17a *113, 143*
jPe'a VIII,8, 21b *94*

jKil IX,4, 32b *144*

jTru VIII,10, 46c *160*
jTru X,3, 47a *102*

jMa'as III,10, 51a *144*

jŠab VI,1, 7c *161*
jŠab VI,1, 7d *67*
jŠab VI,1, 8a *57, 100*
jŠab XII,3, 13c *101*
jŠab XVI,1, 15c *144*

jPes VI,1, 33a *117*

jŠka V,1, 48d *161*

jBej I,6, 60c *67*

jRHŠ I,3, 57a *112*

jTa'an I,1, 63d–64a *147*
jTa'an I,1, 64a *147*
jTa'an I,4, 64b *160*
jTa'an II,1, 65b *183*
jTa'an IV,2, 68a *54, 76*
jTa'an IV,8, 68d *24*
jTa'an IV,8, 68d–69a *25*

jMeg I,11, 71b *162*
jMeg I,11, 71c *162*
jMeg I,13, 72b *116*
jMeg III,1, 73d *81, 92*
jMeg III,1, 74a *96*
jMeg III,2, 74a *62, 85*
jMeg III,4, 74a *91, 92*
jMeg IV,1, 74d *87*
jMeg IV,12, 75c *101*

jChag I,7, 76c *56, 95*
jChag II,1, 77a *149*
jChag II,1, 77b *101, 153*
jChag II,1, 77c *151*

jJev VI,6a *55*
jJev VIII,1, 8d *121*

jKtu VIII,11, 32c *94*
jKtu XII,3, 35a *66*
jKtu XIII,1, 35c *81*

jNaz VII,2, 56b *143*

jSota I,4, 16d *101*
jSota VII,1, 21b *163*
jSota VII,6, 22a *67*
jSota IX,16, 24c *161*

jGit VII,1, 48c *164*

jKid I,2, 59d *114*

jBK IV,1, 4b *63*
jBK VIII,8, 6c *64*

jBB II,3, 130 *97*
jBB V,13, 15b *70*

jSanh I,1, 18a *62, 118*
jSanh I,2, 19a *74*
jSanh I,3, 19a *56 , 75*
jSanh II,1, 19d–20a *57*
jSanh VIII,2, 26a–b *28*
jSanh X,1, 28a *168*
jSanh X, 29a *91*

jAZ I,1, 39c *171*
jAZ I,2, 39c *147*

jAZ II,2, 40d *184*
jAZ II,2, 41a *67*
jAZ III,1, 42b *192*
jAZ III,1, 42c *192*
jAZ III,3, 42d *192*
jAZ V,4, 44d *30*

jHor III,2, 47a *57*
jHor III,7, 48b *90*

jBik III,3, 65d *76*

Babylónský talmud

Bra 2a *127*
Bra 3a *147*
Bra 4b *151*
Bra 6a–b *106*
Bra 6a *41, 92, 172*
Bra 6b *99, 135*
Bra 8a *93*
Bra 10a *165*
Bra 10b *84*
Bra 17a *139*
Bra 19a *105*
Bra 23a–b *144*
Bra 27b–28a *22, 60*
Bra 28b *106*
Bra 33a *79*
Bra 40a *178*
Bra 55a *152*
Bra 58a *68*

Šab 13b *145*
Šab 30a–b *90*
Šab 31a *112, 134*
Šab 35b *85*
Šab 55a *66, 68*
Šab 58a *69*
Šab 63a *104, 121*
Šab 88a *123*
Šab 104b *182*
Šab 114a *73, 76*
Šab 116a *185*
Šab 116b *87, 99*
Šab 129a *172*
Šab 139a *57, 63*
Šab 150a *92*
Šab 156b *172*

Eru 13a *151*
Eru 21b *133, 135*
Eru 53a *102*
Eru 53b–54a *97, 165*
Eru 85b–86a *56*
Eru 86b *84*
Eru 100b *123*

Pes 62b *143*
Pes 66a *117*
Pes 100b–101a *92*
Pes 112a *172*
Pes 112b *172*
Pes 119a *131*

Joma 5b *145*
Joma 37a–b *39*
Joma 67b *123*
Joma 78a *106*
Joma 86a *99*

Suk 26b *135*
Suk 28a *114*
Suk 31a *69*
Suk 51b *154*
Suk 53a *41*

RHŠ 24a–b *84*
RHŠ 28a *138*

Ta'an 8a *104*
Ta'an 10b *106*
Ta'an 24a *97*
Ta'an 25b *172*

Meg 9b *162*
Meg 11a *54*
Meg 13a *142*
Meg 17b *88*
Meg 22b *192*
Meg 25a–b *149*
Meg 26b *81*
Meg 27a *92*
Meg 28a *73*
Meg 29a *79, 91*
Meg 29b *86n*

MK 5a *127*
MK 16a *56*
MK 16b *68*
MK 17a *134*
MK 18a *172*
MK 22b *67*

Chag 9b *97*
Chag 12b *152*
Chag 13a *148n*
Chag 14a *142, 148*
Chag 14b *149, 153n, 166*
Chag 15a *188*
Chag 15b *153, 162*

Jev 20a *77*
Jev 63a *41*
Jev 79a *169*

Ktu 5a *92*
Ktu 10b *56*
Ktu 17a *57*
Ktu 50a *96*
Ktu 61a–b *66*
Ktu 103b *55n*
Ktu 111b *94, 118*

Ned 50a *73*
Ned 62b *68*
Ned 81a *73*

Naz 23b *136*

Sota 10a *68*
Sota 21b *136*
Sota 21b–22a *73*
Sota 22a *105*
Sota 39b *85*
Sota 47a *183*
Sota 49b *160, 162n, 171*

Git 7a *68*
Git 11a *171*
Git 14a–b *65, 171*
Git 14b *171*
Git 14b–15a *65*
Git 16b–17a *41*
Git 19b *171*
Git 34a *70*
Git 35a *70*
Git 56a–b *21*
Git 59a *56*
Git 59b *131*
Git 60a *77*
Git 60b *105*
Git 67b *67*

Kid 29a *94*
Kid 30a *116*
Kid 31a *124*
Kid 39b *139*
Kid 49a *98*
Kid 49b *104*
Kid 68a *131*
Kid 71a *152*

BK 47a *68*
BK 55b *136*
BK 58b *41, 69n*
BK 113a *106*
BK 117a *69*
BK 117b *75*

BM 28b *92*
BM 30b *136*
BM 48a *135*
BM 86a *75, 106*
BM 97a *106*

BB 7b *57*
BB 8a–b *42*
BB 8a *56n, 68, 77*
BB 12b *106*
BB 21a *95, 96*
BB 22a *75, 106*
BB 33a *70*
BB 54b *41*
BB 57b–58a *73*
BB 65b *69*
BB 73a–74b *172*
BB 74b *22*
BB 89a *70*
BB 125b *70*
BB 149a *126*

Sanh 5a *66, 67, 70*
Sanh 7b *76*
Sanh 13b–14a *74*
Sanh 14a *26, 74*
Sanh 17a *161*
Sanh 17b *93, 96*
Sanh 21b *147*
Sanh 25a *70, 78*
Sanh 28a *131*
Sanh 28b *185*
Sanh 32b *40, 99*
Sanh 34a *142*
Sanh 38a *55*
Sanh 38b *106, 140*
Sanh 39a *172*
Sanh 43a *182*
Sanh 46b *42*
Sanh 52b *76*
Sanh 56a–b *132*
Sanh 56a *63*
Sanh 56b–60a *132*
Sanh 65b *152*
Sanh 67a *182*
Sanh 67b *77*
Sanh 74a *133*
Sanh 81a *115*
Sanh 88b *73*
Sanh 92a *76*
Sanh 94a *179*
Sanh 98a–b *146*
Sanh 98a *41, 147*
Sanh 99b *124*
Sanh 99b–100a *164*
Sanh 107b *183*
Sanh 108b *178*

Mak 23b *128*
Mak 23b–24a *128*

Švu 12b–13a *133*
Švu 41b *70*

AZ 7a *126*
AZ 8a *26*
AZ 9b *42*
AZ 10a–b *26*
AZ 10b–11a *41*
AZ 11b *171*
AZ 16a *42*
AZ 16b–17a *184*
AZ 17a *185*
AZ 18a *147, 151*
AZ 19a *104*
AZ 27b *184*
AZ 36a–b *70*
AZ 38b *67*
AZ 76b *42*

Hor 10b *136*
Hor 11b *67*
Hor 12a *104*
Hor 13b *40, 65, 104n, 171*
Hor 13b–14a *66*

Zva 19a *42, 171*
Zva 116b *42*

Men 29b *114*
Men 44a *139*
Men 99b *161*
Men 110a *136*

Chul 15a *106*
Chul 42a *113*
Chul 48a *78*
Chul 54a *72*
Chul 92a *66*
Chul 104b *127*
Chul 115b *119*
Chul 132b *70*

Bech 29a *98*

Ara 10b–11a *143*

Tem 14b *114*

Kri 5a *118*

Midraše

Mechilta
Amalek 4 *63*
Ba-chodeš 1 *147*
Ba-chodeš 5 *123*
Ba-chodeš 6 *123, 133*
Kaspa 3 *63*
Nezikin 9 *118*
Širata 3 *135*
Širata 6 *169*

Sifra
Acharej 13 *133*
Kedošim 11 *112*

Sifrej Nu
§ 64 *120*
§ 68 *169*
§ 112 *115, 121*
§ 124 *61*

Sifrej Dt
§ 17 *62*
§ 29 *84*
§ 34 *161*
§ 37 *111*
§ 43 *22*
§ 46 *94*
§ 48 *111, 139, 143*
§ 49 *144*
§ 144 *63*
§ 148 *118*
§ 217 *143*
§ 329 *188*
§ 343 *123*

GnR 1,10 *189*
GnR 1,14 *119*
GnR 8,8 *188*
GnR 12,2 *111*
GnR 14,2 *162*
GnR 19,3 *153*
GnR 23,6 *168*
GnR 32,11 *120*
GnR 33,3 *66*
GnR 36,8 *162*
GnR 44,1 *131*
GnR 49,7 *169*
GnR 57,4 *205*
GnR 65,20 *164*
GnR 71,3 *120*
GnR 76,6 *28*
GnR 80,1 *57*
GnR 81,1 *56*
GnR 90,4 *120*
GnR 95,3 *124*
GnR 97,10 *54*

ExR 15,5 *198*
ExR 47,1 *113*

LvR 1,3 *142*
LvR 7,3 *97*
LvR 27,2 *97*
LvR 28,1 *166*
LvR 29,2 *146*
LvR 31,7 *156*
LvR 34,8 *138*

RutR 2,13 *164*
RutR 2,23 *160*

KazR 1,25 *189*
KazR 2,10 *143*
KazR 4,17 *84*
KazR 7,49 *98*
KazR 9 *170*
KazR 9,4 *136*

PísR 2,5 *91*
PísR 2,16 *124*
PísR 4,8 *179*
PísR 8,17 *86*

PlR, úvod, 17 *90*
PlR 1,13 *146*
PlR 3,14 *160*

MidrŽ 1 *168*
MidrŽ 1,21 *165*
MidrŽ 3,2 *151*
MidrŽ 36,6 *146*
MidrŽ 93a *98*

PesR 5,2 *113*

PRE 28 *207*
PRE 30 *206, 207*
PRE 32 *207*

PRK 4 *114, 131*
PRK 8 *120*
PRK 12 *91, 132, 143*
PRK 12,25 *143*
PRK 15,5 *98*

Mimokanonické traktáty

ARN A 6,10 *97*
ARN A 39,3 *151*
ARN B 24 *164*
ARN B 29 *112*
ARN B 32–34 *112*

EDICE SVĚTOVÁ NÁBOŽENSTVÍ

GÜNTER STEMBERGER

KLASICKÉ ŽIDOVSTVÍ

Kultura a historie rabínské doby

Z německého originálu Das klassische Judentum.
Kultur und Geschichte der rabbinischen Zeit,
vydaného v roce 2009 nakladatelstvím
C. H. Beck v Mnichově, přeložila Marie Holá
Redakce textu Jiří Blažek
Typografie Zbyněk Kočvar
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2011 jako svou 1015. publikaci
Vydání první. AA 12,82. stran 240
Odpovědná redaktorka Radka Fialová
Vytiskla tiskárna Ekon, Jihlava
Doporučená cena 328 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-185-2